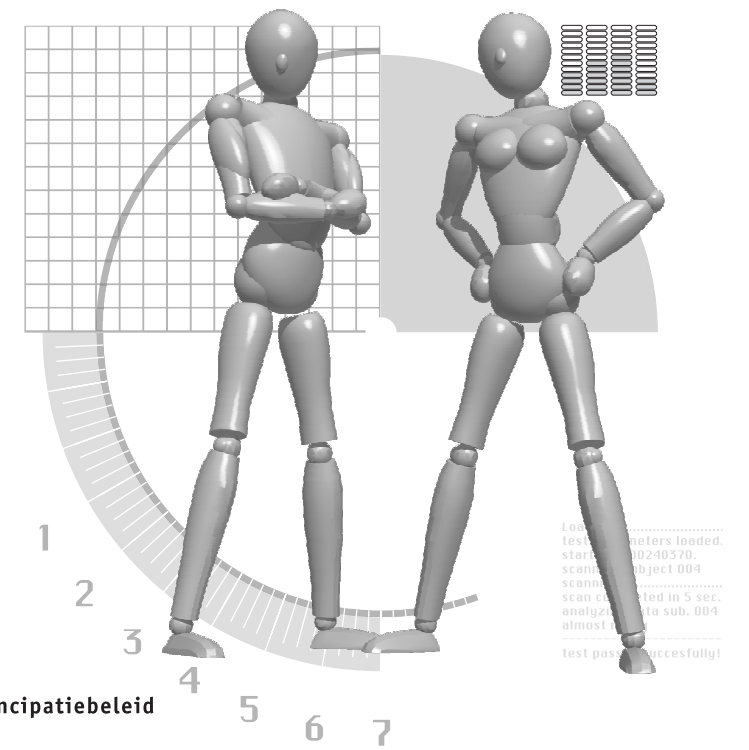

Handleiding Emancipatie-effectrapportage

Directie Coördinatie Emancipatiebeleid
april 2001

Inhoudsopgave

Vooraf 5

Deel 1: Nut en noodzaak EER 7

Inleiding 9

Vragenlijst 10

Toelichting 13

Deel 2: Methode en stappenplan EER 17

Uitgangspunten bij de EER 18

Werkwijze van de EER 23

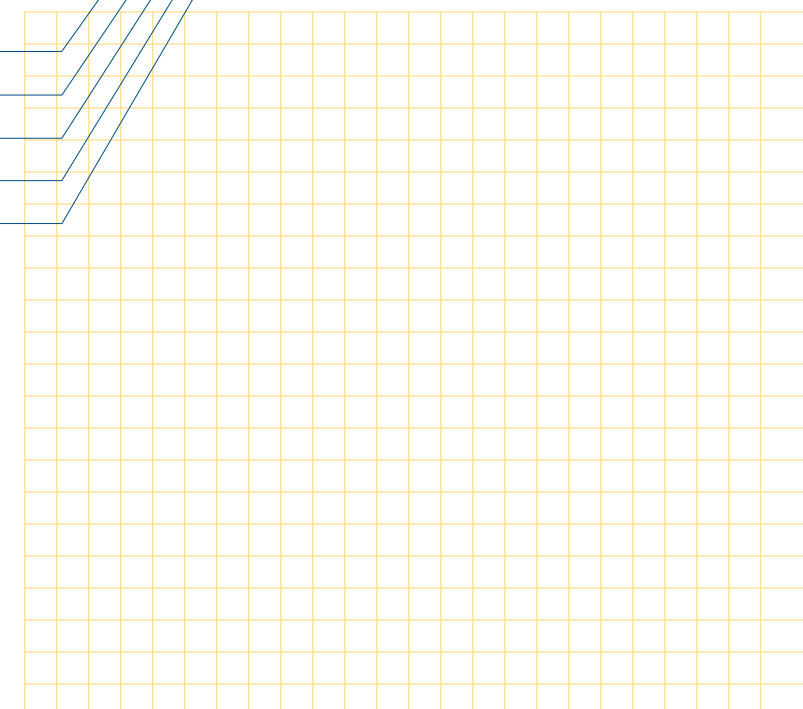
Bijlagen 35

I: Tijdschema EER 36

2: Stappenplan 37

3: Voorbeeldmodel voor rapportage 42

4: Selectie van handige adressen en literatuur 44

Vooraf

Deze handleiding is bedoeld voor:

- potentiële opdrachtgevers van emancipatie-effectrapportages (directeuren, afdelingshoofden);
- beleidsmedewerkers die te maken hebben met de voorbereiding of begeleiding van een emancipatie-effectrapportage;
- EER-onderzoekers.

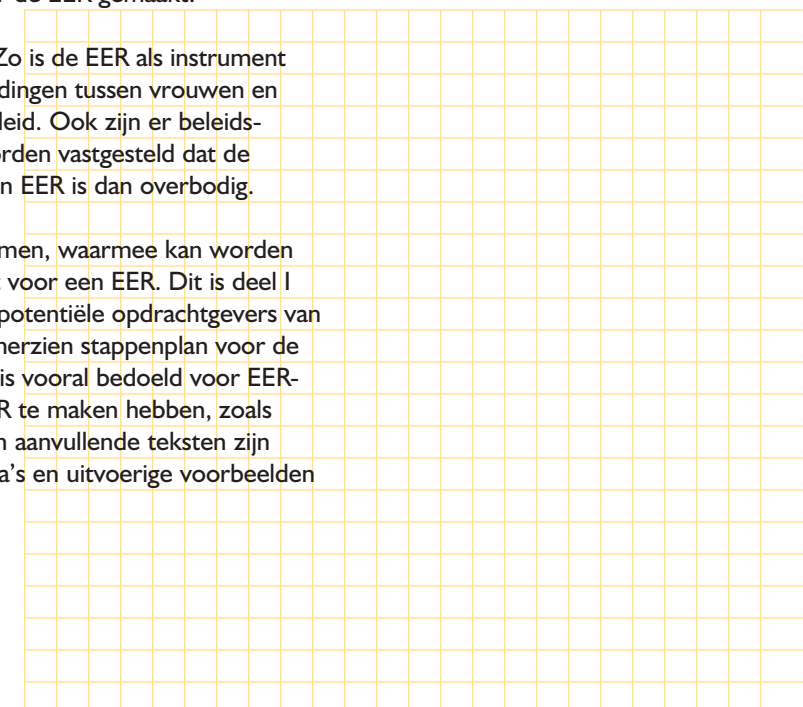
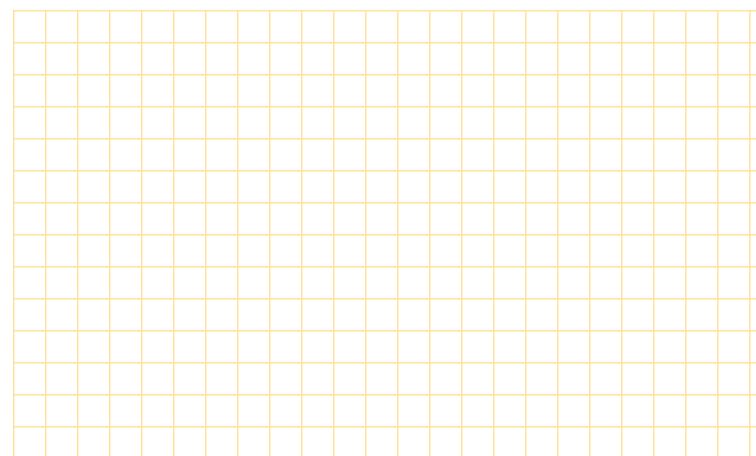
Sinds 1994 is de emancipatie-effectrapportage (EER) het geëigende instrument om rijksverheidsbeleid vooraf te onderzoeken op onvoorziene gevolgen voor de verhoudingen tussen vrouwen en mannen. Inmiddels zijn diverse beleidsvoornemens van de rijksoverheid aan een EER onderworpen. Gebleken is dat een EER onbedoelde negatieve effecten voor de emancipatie van vrouwen goed kan opsporen. Wanneer een EER tijdig wordt toegepast en de resultaten worden verwerkt in het beleidsvoornemen, komt dit de kwaliteit van het beleid ten goede. Op basis van de ervaringen tot nu toe is een vernieuwde opzet voor de EER gemaakt.

Niet al het beleid komt voor een EER in aanmerking. Zo is de EER als instrument niet geschikt voor beleid dat bedoeld is om de verhoudingen tussen vrouwen en mannen te beïnvloeden, zoals specifiek emancipatiebeleid. Ook zijn er beleids-onderwerpen denkbaar, waarvan op voorhand kan worden vastgesteld dat de sekseverhoudingen er niet door zullen veranderen. Een EER is dan overbodig.

In deze handleiding is enerzijds een vragenlijst opgenomen, waarmee kan worden bepaald of een beleidsvoornemen in aanmerking komt voor een EER. Dit is deel I van de handleiding en deze is vooral bedoeld voor de potentiële opdrachtgevers van een EER. Deel II van deze handleiding bestaat uit een herzien stappenplan voor de EER met de daarbij behorende toelichtingen. Dit deel is vooral bedoeld voor EER-onderzoekers en voor degenen die direct met een EER te maken hebben, zoals beleidsmedewerkers. Voorbeelden, samenvattingen en aanvullende teksten zijn opgenomen in kolommen naast de hoofdtekst. Schema's en uitvoerige voorbeelden zijn in kaders opgenomen.

Doel van de EER

Een emancipatie-effectrapportage is bedoeld om 'ongezien onderscheid' naar sekse op te sporen in beleid dat niet specifiek is gericht op emancipatie. De EER is geen diversiteitsinstrument. Wel kan een onderzoeker in een EER specifieke aandacht besteden aan etniciteit. Om dit echter goed te onderzoeken is de ontwikkeling van een specifiek daarvoor bestemd instrument noodzakelijk.

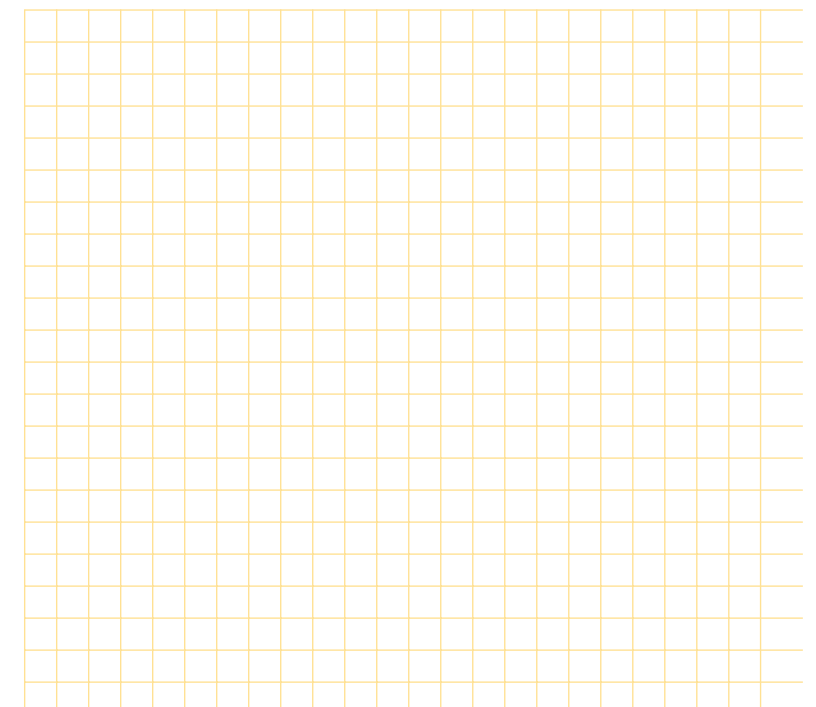
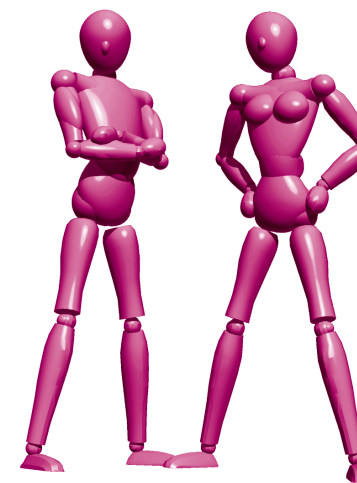
De onderdelen van de handleiding zijn op verschillende wijzen tot stand gekomen. Deel I is gebaseerd op een onderzoek door dr. H. van de Graaf, dr. M. Mossink en drs. T. Nederland, waarvoor onder meer directeuren en afdelingshoofden zijn bevroegd. Dit onderzoek is vanuit het ministerie van SZW begeleid door drs. N.I. Ringe en drs. B.K.M. Boekraad. Deel II is samengesteld door dr. M.J. Meesters en drs. A. Oudejans en is enerzijds gebaseerd op de oorspronkelijke werkwijze voor de EER, en anderzijds op interviews met beleidsmedewerkers van verschillende departementen en besprekingen met een klankbordgroep. In deze klankbordgroep hadden de volgende personen zitting: dr. M. Verloo, dr. M. Mossink, dr. P. Pattynama, dr. Y. Grift en drs. N.I. Ringe.

Leeswijzer

- potentiële opdrachtgevers van emancipatie-effectrapportages → deel I
- beleidsmedewerkers en EER-onderzoekers → deel II

DEEL I

Nut en noodzaak EER

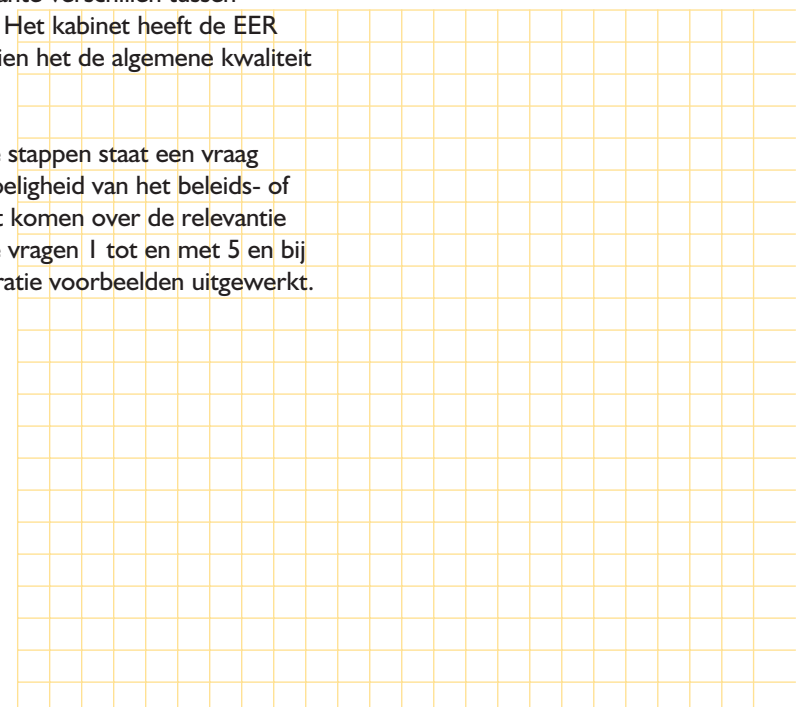
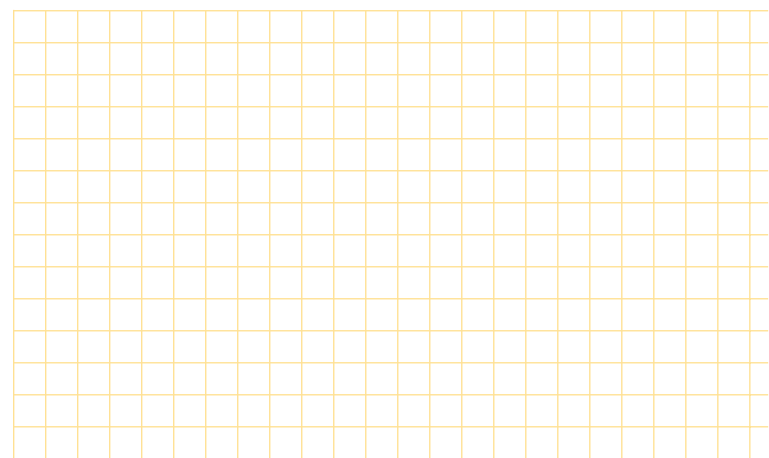

Inleiding

Deze vragenlijst is bedoeld voor directeuren en/of afdelingshoofden die belast zijn met het aansturen, plannen en bewaken van beleidsontwikkelingsprocessen. Het besluit tot een EER dient – door hen – in een zeer vroeg stadium van beleidsontwikkeling te worden genomen. Bij de planning van het beleidsontwikkelingsproces dient vervolgens te worden voorzien in het laten opstellen van een EER en het verwerken van de resultaten ervan. De uitkomsten van de rapportage dienen namelijk op tijd beschikbaar te zijn, zodat de aanbevelingen kunnen leiden tot bijstelling van het beleidsontwerp.

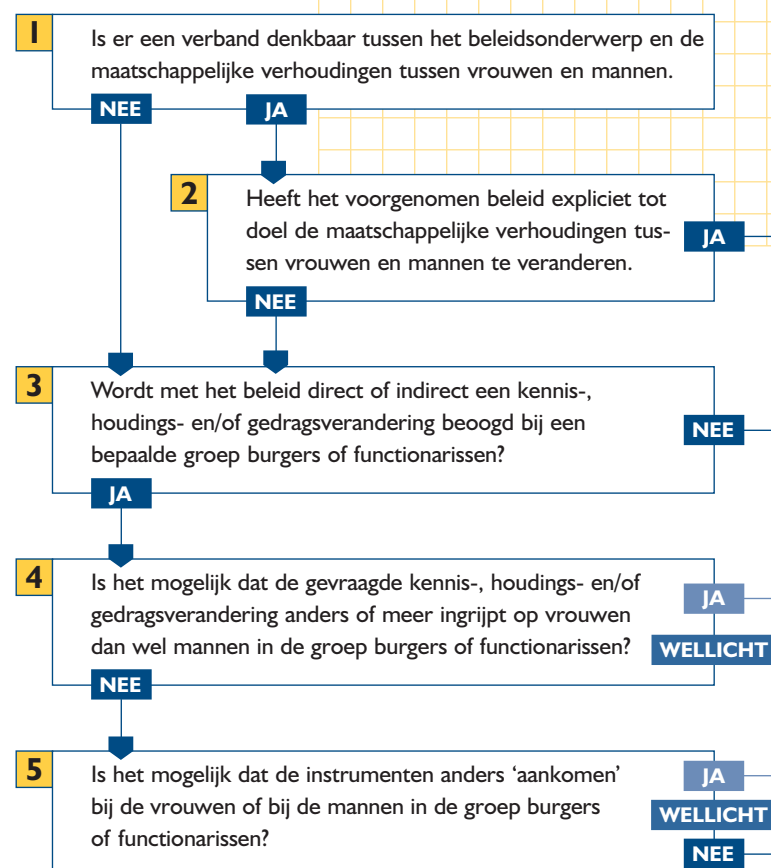
Deze vragenlijst stelt u in staat snel en effectief tot een besluit te komen inzake het al dan niet laten opstellen van een EER met betrekking tot een bepaald beleidsvoornemen. De EER is een instrument om ogenschijnlijk neutrale beleidsvoornemens of wetsvoorstellen door te lichten op hun verborgen nadelige effecten voor vrouwen of mannen. Het gaat hierbij om het opsporen van ongezien onderscheid, dat wil zeggen de onbewuste en dus onzichtbare relevante verschillen tussen vrouwen en mannen voor een specifiek beleidsterrein. Het kabinet heeft de EER aangewezen als een zeer bruikbaar instrument, aangezien het de algemene kwaliteit van beleid verhoogt.

De vragenlijst is ingericht als stappenplan. In de meeste stappen staat een vraag centraal die is gericht op de mogelijke emancipatiegevoeligheid van het beleids- of wetsontwerp, waardoor u effectief tot een besluit kunt komen over de relevantie van een EER. In de bijbehorende toelichting staat bij de vragen I tot en met 5 en bij de uitkomsten B en C een korte uitleg en zijn ter illustratie voorbeelden uitgewerkt.

Vragenlijst

Onderstaande vragen dienen te worden beantwoord, zodra de eerste contouren zichtbaar worden van het aan te pakken beleidsprobleem, het te stellen beleidsdoel, en de middelen en instrumenten die daarvoor denkbaar zijn. In bijgaande *Toelichting op de vragen* staat een korte uitleg bij elke vraag.

A U kunt beredeneren waarom een EER in dit geval niet nodig is, noch zal bijdragen aan een kwaliteitsverbetering van het voorgenomen beleid. Het is niet nodig een EER te overwegen, want

- óf het voorgenomen beleid stelt de man-vrouwverhouding toch al centraal (de EER is immers een instrument om ongezien onderscheid op te sporen!);
- óf het gaat niet om beleid dat een kennis-, houdings- of gedragsverandering beoogt bij een bepaalde groep burgers of functionarissen;
- óf het gaat weliswaar om beleid dat een kennis-, houdings- of gedragsverandering beoogt bij een bepaalde groep burgers of functionarissen, maar de verschillende uitgangspunten van vrouwen en mannen zullen met zekerheid geen rol spelen in de gevraagde kennis-, houdings- en/of gedragsverandering noch in de wijze waarop gereageerd zal worden op de in te zetten instrumenten.

B Er is serieus aanleiding te voorzien in een EER. Het beleid dat zal worden voorbereid valt te kenschetsen als beleid gericht op een kennis-, houdings- en/of gedragsverandering en er is in dit stadium onvoldoende informatie over:

- de precieze samenstelling van de groep(en) naar vrouwen en mannen, en/of
- de verhouding tussen vrouwen en mannen in relatie tot het beleidsonderwerp, en/of
- hun verschillen in uitgangspunten in relatie tot de voor het desbetreffende beleid relevante kenmerken van de groep(en), en/of
- de mogelijk gedifferentieerde impact van de beleidsvoornemens en/of -instrumenten voor vrouwen en mannen.

Al dit mogelijke ongezien en ongewenst onderscheid kan door een EER aan het licht worden gebracht. Er kan evenwel een reden zijn om de beslissing over een opdracht tot EER nog even uit te stellen:

- 1 Zodra de vereiste kennis of gegevens wél beschikbaar zijn, neemt u de handleiding nogmaals door.
- 2 U reserveert in het proces van beleidsvoorbereiding nu al ruimte voor een EER.

Is het waarschijnlijk dat de ontbrekende kennis of gegevens op korte termijn wél beschikbaar zullen zijn?

JA NEE

C Het staat vast dat een EER het te ontwikkelen beleid ten goede zal komen. Immers, de kans bestaat dat ongezien onderscheid een ongewenste rol zal spelen in de ontwikkeling van het voorgenomen beleid. Dit wil zeggen:

- dat in de planning van het verdere beleidstraject de mogelijkheid moet zijn opgenomen voor een EER;
- dat in een periode moet worden voorzien voor het aanvragen van offertes en het verstrekken van de opdracht (het opstellen van een emancipatie-effectrapport is simpelweg onderzoek; de procedure kan aansluiten bij de gebruikelijke procedures omtrent onderzoeksopdrachten in het proces van beleidsvoorbereiding);
- dat in het proces van beleidsontwikkeling plaats zal moeten worden gemaakt voor regelmatig contact tussen de onderzoek(st)er(s) en de beleidsmakers;
- dat de beleidsmakers rekening zullen moeten houden met de consequenties die een emancipatie-effectrapport kan hebben voor het vervolg van de beleidsvoorbereiding. De beleidsmakers moeten dus zijn voorbereid op de komst van het emancipatie-effectrapport.

- Beleid *indirect* gericht op een kennis-, houdings- en/of gedragsverandering bij een bepaalde groep burgers of functionarissen. Dit type beleid is eveneens gericht op een verandering in kennis, houding of gedrag, maar dat is niet meteen zichtbaar. Voorbeeld hiervan: het beleid voor een nieuwe bekostigingssystematiek in het beroepsonderwijs. Die systematiek dwingt scholen goed te letten op de toegevoegde waarde van hun onderwijs. Uiteindelijk heeft het beleid echter tot inzet het gedrag van leerlingen zo te beïnvloeden dat zij efficiëntere leerwegen kiezen. Het vergt soms enig doordenken om de uiteindelijke 'doelgroep' van een beleid in beeld te brengen, zeker als de adressant van het beleid niet de betreffende doelgroep van burgers is, maar intermediaire instanties binnen of buiten de overheid.

Lang niet al het overheidsbeleid is direct of indirect gericht op een kennis-, houdings- of gedragsverandering. Er kan sprake zijn van algemeen faciliterend beleid. Dat kan overigens wel een verandering in kennis, houding of gedrag teweegbrengen, maar dan als gevolg, niet als inzet van het beleid. Een voorbeeld: de aanleg van een nieuwe glasvezelkabel. Dit beleid is gericht op intermediairen en het beoogt een toegankelijke infrastructuur te creëren. De veronderstelling is dat de nieuwe kabel mensen tot het gebruik van internet zal stimuleren, maar dat is het mogelijke gevolg ervan; de inzet is gericht op het realiseren van een algemene faciliteit.

Vraag 4

Om deze vraag te beantwoorden is het belangrijk om een duidelijk beeld te hebben van de kenmerken van de burgers of functionarissen op wie het beleid direct of indirect is gericht en het verband van deze kenmerken met de verschillende maatschappelijke posities van vrouwen en mannen. Is het bekend hoe de groep burgers of functionarissen is samengesteld naar sekse? Welke kenmerken van de groep zijn relevant voor het beleid (wat maakt de groep tot groep in verband met dit beleid)? Van belang hierbij is oog te hebben voor de verschillen tussen vrouwen en mannen bij:

- dikwijls als *persoonlijk* ervaren kenmerken zoals leeftijd, handicap, opleidingsniveau, etniciteit, kleine middenstander zijn, kortom kenmerken die sterk zijn verbonden met persoonlijke identiteit;
- gemeenschappelijke kenmerken van de groep burgers op het gebied van *activiteit* of *gedrag* zoals winkelen, recreëren, vandalisme, wonen in een grote stad, reizen per trein, spijbelen;

- gemeenschappelijke kenmerken van de groep functionarissen op het gebied van de organisatiestructuur en –cultuur van organisaties en instellingen, zoals de beleidsinhoud op het desbetreffende terrein, de beroepsprofielen en het functiewaarderingsstelsel, de omgangsvormen en medezeggenschapsvormen. Het gaat bij deze stap dus expliciet om de vraag welke kenmerken van de groep burgers of functionarissen voor dit beleid van betekenis zijn en in hoeverre deze kenmerken mogelijk iets te maken hebben met sekse-identiteit. Voorbeeld 1: in beleid en in de media is veelal sprake van de generieke term 'criminele jeugd' of 'jongeren'. Zo worden jongens en meisjes over één kam geschoren, terwijl het bij jeugdcriminaliteit in 90% van de gevallen om jongens en jonge mannen gaat (wat trouwens ook voor hun slachtoffers geldt). Zo'n feit heeft betekenis voor het beleid op het gebied van het bestrijden van de jeugdcriminaliteit. Als het beleid zich wel degelijk tevens op criminele meisjes richt, dan is de gedragsverandering die van hen wordt gevergd anders van aard, aangezien over het algemeen ook het type misdrijf waaraan meisjes zich schuldig maken anders van aard is. Voorbeeld 2: Statistisch gesproken maken vrouwelijke automobilisten minder brokken dan mannelijke. 'Veiliger rijden' vergt dus een grotere gedragsverandering van mannen dan van vrouwen.

Vraag 5

In vervolg op vraag 4, waar het ging om de aard van de gevergd kennis-, houdings- of gedragsverandering in relatie tot de maatschappelijke verhoudingen tussen vrouwen en mannen, is het bij deze vraag van belang de aandacht te richten op de mogelijk verschillende werking van verschillende *beleidsinstrumenten*. De doelmatigheid en doeltreffendheid van instrumenten wordt immers niet alleen bepaald door de relatie tussen het beleidsdoel en het instrument, maar ook door de relatie tussen het instrument en de 'ontvanger' van dat instrument.

Voorbeeld: publieksfolders worden veelal niet alleen in het Nederlands, maar ook in het Turks en Arabisch gepubliceerd. Maar mocht het zo zijn dat met name vrouwen in beide groepen analfabeet zijn, dan komt de boodschap bij hen in elk geval niet rechtstreeks terecht.

Toelichting op de uitkomsten

B

Het besluit om pas op enige termijn een definitieve beslissing te nemen over nut en noodzaak van een opdracht tot emancipatie-effectrapportage houdt uiteraard wel het risico in van vertraging in het proces van beleidsontwikkeling.

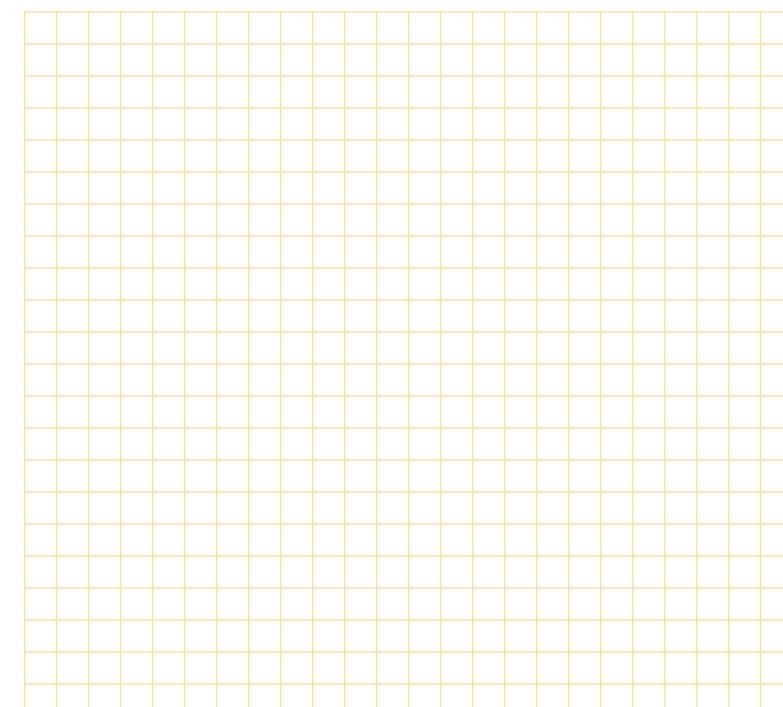
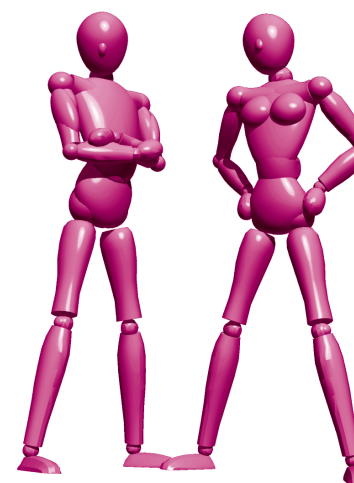
C

Van belang zijn voorts de volgende specifieke kenmerken van de EER:

- De EER is onderzoek waarvoor een beroep zal moeten worden gedaan op onderzoek(st)ers met specifieke emancipatiedeskundigheid op het beleidsterrein en ervaring met beleidsonderzoek. De Directie Coördinatie Emancipatiebeleid zal u indien gewenst behulpzaam kunnen zijn bij het identificeren van potentiële onderzoek(st)ers.
- Een EER neemt minimaal acht weken in beslag, afhankelijk van de omvang van het onderwerp. Het benodigde budget bedraagt maximaal enkele tienduizenden gulden. Het is niet uitgesloten dat er relatief minder tijd en geld met een EER zijn gemoeid indien sprake is van samenwerking en regelmatig contact tussen onderzoek(st)er(s) en beleidsmakers in de vroege stadia van beleidsontwikkeling.

DEEL 2

Methode en stappenplan EER

Inleiding

Dit onderdeel van de handleiding is bedoeld voor degenen die een Emancipatie-effectrapportage gaan uitvoeren. De beslissing om een EER uit te voeren is, al dan niet aan de hand van deel I van deze handleiding, genomen en nu moet met de uitvoering worden gestart. Deel II van de handleiding bevat een overzicht van de theoretische uitgangspunten bij de EER en een beschrijving van hoe een EER wordt uitgevoerd. Daarbij zijn voorbeelden, schema's, handige tips en een stappenplan opgenomen. Achter in de handleiding is een overzicht van relevante adressen en literatuur te vinden.

Uitgangspunten bij de EER

Een belangrijk uitgangspunt bij de emancipatie-effectrapportage (EER) is dat er in onze samenleving nog steeds sprake is van structureel ongelijke machtsverhoudingen tussen vrouwen en mannen. Deze ongelijke machtsverhoudingen vormen de basis voor maatschappelijke ongelijkheid tussen vrouwen en mannen op allerlei terreinen. Een EER is bedoeld om de werking van de bestaande machtsverhoudingen na te gaan voor beleid dat niet expliciet is gericht op verschillen tussen mannen en vrouwen¹. Met andere woorden: het gaat om 'ongezien onderscheid'. In deel I van deze handleiding is daar uitgebreid op ingegaan. Met een EER worden de ongelijke machtsverhoudingen opgespoord en vervolgens wordt nagegaan hoe deze werken voor het beleidsvoornemen dat met de EER wordt onderzocht. Uiteindelijk wordt aangegeven of het beleidsvoornemen bevorderend of belemmerend zal zijn voor de emancipatie.

Etniciteit

Sekse is niet de enige basis voor structurele machtsongelijkheid, ook etniciteit is zo'n principe. De EER is tot nu toe gericht geweest op machtsverschillen tussen mannen en vrouwen en kan niet zonder meer worden toegepast op machtsverschillen tussen etnische groepen. Om alvast aan te geven hoe een etniciteits-EER zou kunnen werken wordt in deze handleiding regelmatig verwezen naar parallellen met etniciteit.

¹ Zie Van de Graaf e.a., 1999.

In deze paragraaf gaan we kort in op de theoretische uitgangspunten van de EER. Een uitgebreidere beschrijving is te vinden in Verloof en Roggeband (1994). Aan deze oorspronkelijke versie zijn echter enkele elementen toegevoegd, gebaseerd op ervaringen en voortschrijdend inzicht.

Er zijn drie hoofdelementen te onderscheiden bij de analyse van ongelijke machtsverhoudingen:

- hoe het is (de structuren);
- hoe het werkt (de processen);
- hoe het beoordeeld moet worden (de criteria).

Het is duidelijk dat sekse-verschillen meer behelzen dan alleen biologische verschillen. Belangrijk is dat aan die verschillen een bepaalde maatschappelijke betekenis wordt toegekend. Daarom wordt meestal gesproken over gender in plaats van sekse of geslacht. Wat als "mannelijk" en als "vrouwelijk" gezien wordt verschilt bovendien tussen (sub)culturen en verandert ook met de tijd.

Structuren

Er zijn drie belangrijke structuren te onderscheiden waarin de ongelijke machtsverhoudingen hun basis vinden: de organisatie van de arbeidsdeling, de organisatie van het privé-leven en de organisatie van het burgerschap.

Organisatie van de arbeidsdeling

Hiermee wordt bedoeld: het geheel van normen en waarden, instituties en organisaties op het terrein van arbeid. Het gaat hier om betaalde en onbetaalde arbeid, om arbeid en zorg, om vrouwenberoepen en mannenberoepen, om arbeid thuis en in bedrijven. Nog steeds nemen vrouwen gemiddeld lagere maatschappelijke posities in dan mannen en doen vrouwen meer zorgarbeid en ander onbetaald werk dan mannen. Daarom is deze structuur belangrijk voor de machtsverschillen tussen mannen en vrouwen. Niet voor alle groepen vrouwen geldt echter hetzelfde: voor vrouwen van verschillende etniciteit, sociale klasse, leeftijd en opleidingsniveau pakt de organisatie van de arbeidsdeling verschillend uit.

Organisatie van het privé-leven

Deze structuur staat ook bekend als de organisatie van de intimiteit en betreft het geheel van normen en waarden, instituties en organisaties op het terrein van leefvormen, relaties met kinderen, seksualiteit en voortplanting. Vrouwen en mannen hebben op dit terrein specifieke en asymmetrische posities, die soms wel en soms niet aanleiding kunnen zijn tot machtsverschillen. Moederschap en vaderschap zijn in onze maatschappij verschillend ingevuld en worden verschillend gewaardeerd. Dergelijke verschillen hebben gevolgen voor de maatschappelijke posities van mannen en vrouwen. Ook hier zijn overigens weer belangrijke verschillen waar te nemen tussen groepen vrouwen: voor vrouwen van verschillende etniciteit, sociale klasse, leeftijd en opleidingsniveau pakt de organisatie van het privé-leven verschillend uit. Deze structuur sluit aan bij de organisatie van de arbeidsdeling en vice versa.

Organisatie van het burgerschap

Met deze derde structuur wordt het geheel van normen en waarden, instituties en organisaties op het gebied van zeggenschap en besluitvorming bedoeld. Het gaat hier om de mogelijkheden om actief lid te zijn van de maatschappij, om bij te kunnen dragen aan het algemeen nut en daar ook erkenning voor te krijgen. Toegang tot het openbare debat en de media is een belangrijk onderdeel van deze structuur, maar ook het lidmaatschap van politieke organen, besturen en commissies. Het blijkt dat op dit terrein nog steeds grote verschillen bestaan tussen mannen en vrouwen, maar ook tussen etnische groepen. Voor dit laatste onderscheid speelt het al dan niet bezitten van de Nederlandse nationaliteit een belangrijke rol.

Ook voor deze structuur geldt dat er grote verschillen zijn tussen vrouwen van verschillende etniciteit, sociale klasse, leeftijd en opleidingsniveau.

Processen

De structuren worden in stand gehouden of versterkt door bepaalde processen. Er kunnen twee soorten processen worden onderscheiden. Ten eerste is de toegang tot hulpbronnen van belang. Hulpbronnen zijn materiële en immateriële attributen die mensen kunnen aanwenden om hun doelen te verwezenlijken, bijvoorbeeld het bereiken van een bepaalde sociale positie. Ten tweede zijn er allerlei geschreven en ongeschreven regels die de handelingsvrijheid van mensen bepalen.

Verdeling en toegang tot hulpbronnen

Belangrijke hulpbronnen, waarvoor de toegang structureel ongelijk verdeeld is, zijn onder meer tijd, ruimte, geld, goederen, opleiding, (invloedrijke) relaties, zeggenschap en informatie. Veel van deze hulpbronnen zijn ongelijk verdeeld tussen mannen en vrouwen, maar even belangrijk voor de verdeling zijn klasse en etniciteit. Binnen bepaalde categorieën (vrouwen, etnische groepen) kunnen de verschillen dan ook zeer groot zijn. Zo hebben vrouwen gemiddeld een lager persoonlijk inkomen dan mannen, maar hoogopgeleide vrouwen hebben wel een aanzienlijk hoger persoonlijk inkomen dan laagopgeleide vrouwen en zelfs dan laagopgeleide mannen.

Regels over gender en etniciteit

Aan verschillende sociale categorieën (mannen en vrouwen, verschillende klassen, etnische groepen) worden bepaalde eigenschappen en gedragingen toegeschreven, meestal verbonden aan normen en dus ook sancties. Gender, klasse en etniciteit zijn dus, naast verdelingsprincipes, ook normeringsprincipes. Dit werkt op uiteenlopende manieren door in machtsverschillen tussen categorieën mensen. Bijvoorbeeld: vrouwen worden geacht emotioneler te zijn dan mannen en daarmee wordt het voor hen moeilijker zich een positie als 'voorzitter' te verwerven. Vaak geldt in onze maatschappij de "witte man" als norm. Nu zijn deze regels niet statisch. Doordat mensen in hun gedrag 'spelen' met de grenzen, veranderen regels en uiteindelijk ook structuren.

Criteria

Om de effecten van een beleidsvoornemen te beoordelen zijn maatstaven nodig. Uiteindelijk gaat het erom de structurele machtsverschillen tussen mannen en vrouwen en tussen verschillende etnische groepen terug te brengen, maar hoe kan dit gemeten worden? Wat zijn impliciete einddoelen van het emancipatieproces? Gekozen is voor vier criteria. Bij onderzochte beleidsvoornemens wordt telkens gekeken of deze criteria of doelen bevorderd worden of dat er juist afbreuk aan wordt gedaan.

De rol van geweld

De toegang tot de openbare ruimte is verschillend voor mannen en vrouwen, omdat bepaalde plaatsen op bepaalde tijden door vrouwen als onveilig worden ervaren. Vrouwen, maar ook ouderen, durven de straat vaak niet op uit angst slachtoffer te worden van geweld. Deze ongelijke toegang tot de hulpbron (openbare) ruimte wordt feitelijk in stand gehouden door het principe "geweld". Beleid dat te maken heeft met de openbare ruimte dient hiermee rekening te houden door de veiligheid van de openbare ruimte, voor alle burgers, te bevorderen.

Samenvatting uitgangspunten

Er zijn drie structuren, twee processen en vier criteria van belang:

Structuren

- Organisatie van de arbeidsdeling
- Organisatie van het privé-leven
- Organisatie van het burgerschap

Processen

- Verdeling en toegang tot hulpbronnen
- Regels over gender en etniciteit

Criteria

- Gelijkheid
- Pluriformiteit
- Autonomie
- Sociale verantwoordelijkheid en zorg

Gelijkheid

Bij gelijkheid gaat het om de volgende elementen: gelijke kansen, gelijkwaardigheid voor de wet, gelijke behandeling in gelijke gevallen. Gelijkheid is vooral een belangrijk criterium als het gaat om de verdeling van hulpbronnen (zoals geld, tijd, ruimte, opleiding, kennis, informatie, zeggenschap).

Pluriformiteit

Dit criterium is afgeleid van de hoofddoelstelling van het emancipatiebeleid, namelijk dat ieder, ongeacht sekse of etniciteit, de mogelijkheid heeft om een zelfstandig bestaan op te bouwen. Dit wil zeggen dat de maatschappij ruimte biedt voor verschillende individuen en groepen om hun leven in te richten zoals zij dat willen. Voor ieder moet er dus een ruime en reële keuze zijn uit gedragalternatieven.

Autonomie

Dit criterium hangt samen met het vorige criterium. Wat pluriformiteit is op het maatschappelijke niveau is autonomie op het individuele niveau. Het gaat hier om de daadwerkelijke zeggenschap over het eigen leven, de vrijheid om eigen keuzes te maken.

Sociale verantwoordelijkheid en zorg

Gingen de vorige criteria vooral om de waarborging van de mogelijkheden voor persoonlijke ontplooiing van individuen, nu gaat het vooral om individuen in sociale verbanden. Dit criterium wil zeggen dat de mogelijkheden voor individuen om naar eigen inzicht sociale verantwoordelijkheid op zich te nemen en voor anderen en voor zichzelf te zorgen, bevorderd (in ieder geval niet belemmerd) moeten worden.

Werkwijze van de EER

In een EER wordt een beleidsvoornemen onderzocht op basis van de theoretische uitgangspunten uit het vorige hoofdstuk. Gekeken wordt welke structuren en processen op welke wijze een rol spelen, wat de geschatte effecten van het beleid zijn op de sekseverhoudingen en eventueel de verhoudingen tussen etnische groepen, en hoe deze gewaardeerd kunnen worden als ze getoetst worden aan de criteria. Hiervoor kunnen de stappen gevolgd worden, die in dit hoofdstuk gepresenteerd worden. Allereerst geven we enkele aanwijzingen voor de onderzoeker die betrekking hebben op het traject voorafgaand aan de uitvoering van de stappen. Het gaat hier om het stadium van beleidsvorming waarin een EER uitgevoerd moet worden, de deskundigheid die voor de uitvoering benodigd is en het belang van commitment van de opdrachtgever.

Tips voor onderzoekers

Planning

Het is belangrijk dat met de EER gestart wordt in een zo vroeg mogelijk stadium van het beleidsvormingsproces. Het mag best om voorlopige plannen gaan. Aan de andere kant moet een en ander wel concreet genoeg zijn om effecten te kunnen beredeneren. In ieder geval moet voorkomen worden dat een EER plaatsvindt op het moment dat de desbetreffende beleidsambtenaren het beleidsvoornemen als 'af' beschouwen. Men is dan niet meer geneigd om essentiële zaken te veranderen, bijvoorbeeld omdat daar de tijd voor ontbreekt. Het juiste moment om met een EER te beginnen is het moment dat de eerste concrete ideeën vorm krijgen, dus op het moment dat gestart wordt met de uitwerking van een algemeen beleidsvoornemen in concrete voorstellen. In bijlage I is een globale tijdsplanning opgenomen van een gemiddelde EER.

Deskundigheid

Voor het uitvoeren van een EER heeft een onderzoeker, behalve algemene onderzoeksvaardigheden, allereerst deskundigheid op het gebied van vrouwenstudies in combinatie met kennis van het beleidsterrein nodig. Bijna even belangrijk is het om ervaring met beleidsonderzoek en beleidsadvisering te hebben. Om specifieke aandacht te kunnen besteden aan etniciteit binnen de EER is op dit

Het betrekken van externe deskundigheid

Een begeleidingscommissie is een goede manier om externe deskundigheid bij het onderzoek te betrekken. In een begeleidingscommissie kunnen naast vertegenwoordigers van de opdrachtgever ook experts op verschillende terreinen zitting hebben. Als een opdrachtgever niet op voorhand van plan is om een begeleidingscommissie in te stellen, kan de onderzoeker daar om verzoeken. Ook kan de onderzoeker suggesties doen omtrent de personen die voor de begeleidingscommissie gevraagd gaan worden.

Bij de EER op het vermogensrecht wordt gewerkt met een expertgroep. Dit is een groep die bestaat uit deskundigen op diverse terreinen, die een aantal malen bij elkaar komt om het onderzoek te bespreken. Het verschil met een begeleidingscommissie is dat de opdrachtgever geen deel uitmaakt van deze groep en dat de groep louter adviserend is aan de onderzoeker.

Commitment van de opdrachtgever

Soms is een opdrachtgever niet echt betrokken bij de doelstellingen van de EER. De EER-onderzoeker kan dan de indruk krijgen dat de opdrachtgever zich er met een Jantje van Leiden vanaf maakt en geïrriteerd raken. De opdrachtgever kan daarentegen het gevoel hebben dat de EER-onderzoeker geen enkele betrokkenheid heeft bij het primaire beleidsdoel waar hij of zij mee te maken heeft. De opdrachtgever vindt dan de EER-onderzoeker alleen maar lastig. Dit is geen goede basis voor samenwerking en succes. De EER-onderzoeker kan dit doorbreken door:

- De opdrachtgever de meerwaarde te laten zien van de EER: wat heeft hij of zij te winnen?
- Zich in te leven in de problemen waar de opdrachtgever mee worstelt en actief te proberen oplossingen daarvoor te zoeken.

terrein ook deskundigheid nodig. Het is niet zo dat al deze kennis en vaardigheden in één persoon vertegenwoordigd hoeven te zijn. Een onderzoeker kan, afhankelijk van de omstandigheden, andere deskundigen consulteren, maar ook kan besloten worden tot het samenstellen van een multidisciplinair onderzoeksteam.

Commitment van de opdrachtgever

Het is belangrijk om actief te werken aan het commitment bij de opdrachtgever. Ook al heeft een opdrachtgever tot een EER besloten, dit wil nog niet altijd zeggen dat het nut van een EER ook altijd ten volle wordt ingezien. De onderzoeker kan aan de opdrachtgever duidelijk maken wat een EER precies oplevert. Met name het werken aan beleidsalternatieven kan voor de opdrachtgever interessant zijn: er komt niet alleen kritiek, maar er komen ook duidelijke aanbevelingen voor verbeteringen. Hiervoor is een goede samenwerking en een zekere (tijds-)investering van de kant van de opdrachtgever noodzakelijk. Bespreek de samenwerking en de planning vooraf met de opdrachtgever.

Stappenplan

Stap I: Analyse van het beleidsvoornemen en afbakening van het onderzoeksterrein

Begin met het samenvatten van het beleidsvoornemen en concentreer daarbij op de problemen die verondersteld worden en die moeten worden opgelost met het beleid, de precieze beleidsdoelen die bereikt moeten worden en de concrete maatregelen die het beleidsvoornemen bevat.

Naast het beleidsstuk zelf zijn ook andere zaken van belang: soms is er een begeleidende brief van de Minister, soms zijn er voorgaande versies en andere stukken die betrekking hebben op hetzelfde of belendende beleidsveld. Vaak zijn er helemaal niet veel stukken, maar zit er wel veel in de hoofden van de betrokken beleidsambtenaren. Om erachter te komen wat van belang is, zijn gesprekken met de deze beleidsambtenaren een goed middel. Zo kan nagegaan worden welke keuzes in een eerder stadium zijn gemaakt, welke alternatieven in de loop van de tijd zijn afgevalen en wat er nog in de maak is. Het wordt duidelijk waarom het beleidsvoornemen eruit ziet zoals het eruit ziet. Besteed bij de beschrijving ook aandacht aan de volgende vragen:

- Op wie is het beleid gericht, wordt in de bedoelde categorie burgers een onderscheid gemaakt naar:
 - Sekse
 - Etniciteit
 - Leeftijd
 - Seksuele oriëntatie
 - andere persoonskenmerken
- Welke argumenten worden gehanteerd om onderscheid naar deze persoonskenmerken te maken?
- Wordt er eventueel verwezen naar de doelstellingen van het emancipatiebeleid?

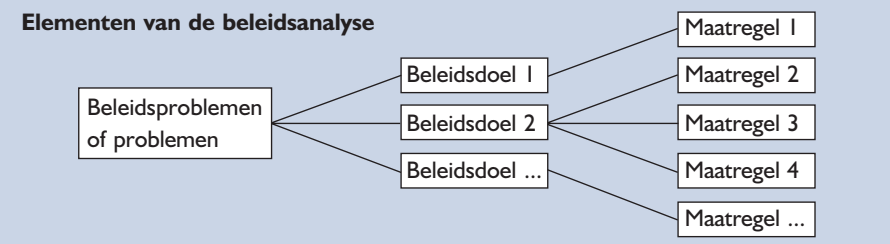
Stel van het beleidsvoornemen ook vast om wat voor soort beleidsinstrumenten of maatregelen het gaat. Dit is van belang in verband met het schatten van de effecten van beleid in een latere fase van de EER. Er kunnen verschillende typen beleidsinstrumenten of maatregelen worden onderscheiden:

- Voorschriften: deze hebben een dwingend karakter en kunnen daardoor een groot effect hebben.
- Prikkels: deze hebben een stimulerend of juist remmend karakter, maar zijn niet dwingend. Prikkels vormen wel vaak een hulpbron voor betrokkenen, in de zin dat personen gesterkt kunnen worden in wat ze doen.
- Informatieoverdracht: beleidsinstrumenten die hier onder vallen worden vaak als 'zacht' gekenschetst, omdat het hier vooral om overtuigingskracht gaat. Wel gaat het, zoals bij voorlichting en deskundigheidsbevordering, om belangrijke hulpbronnen voor betrokkenen, namelijk informatie en kennis.

Soms zijn beleidsteksten vrij vaag geformuleerd en wordt helemaal niet aangegeven met welke beleidsinstrumenten of maatregelen het gestelde doel zal worden nagestreefd. Er wordt dan vooral gesproken in termen van 'streven naar', 'bevoorstellen dat', 'aandacht geven aan', et cetera. Dit kan een aanwijzing zijn dat het gaat om 'symbolisch beleid': van het geformuleerde beleidsvoornemen dient een bepaalde boodschap uit te gaan, maar de feitelijke uitvoering krijgt geen aandacht. Dit symbolische beleid kan van belang zijn voor het stellen of bevestigen van (ongeschreven) regels. Stel dus ook vast of er sprake is van vage formuleringen of beleidsdoelen zonder bijbehorende beleidsinstrumenten of maatregelen.

Verskillende argumentaties

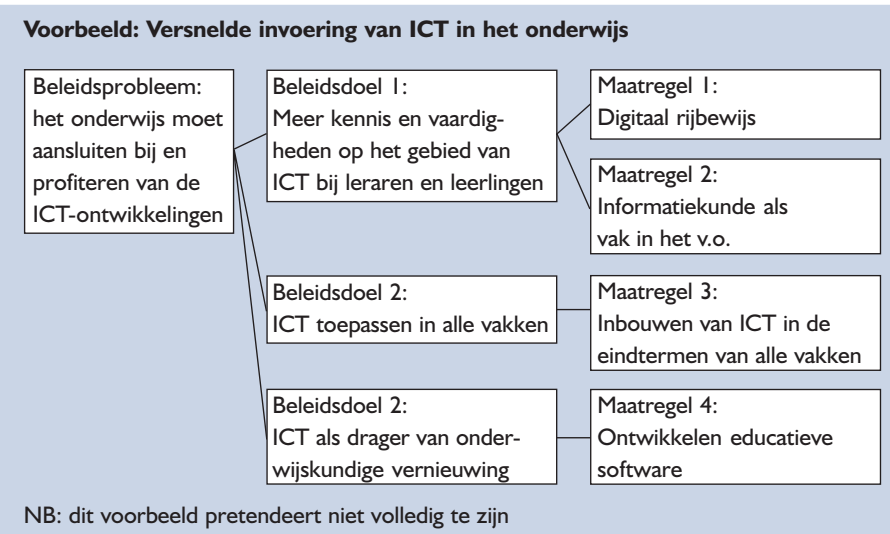
Een voorbeeld van een causale argumentatie is: mensen die niet betaald werken zullen harder naar betaald werk gaan zoeken naarmate het verschil tussen hun eventuele inkomen uit arbeid en het inkomen dat ze nu hebben, bijvoorbeeld een uitkering, groter is. Een voorbeeld van een finale argumentatie is: door het verlagen van de uitkeringen zullen mensen meer betaald gaan werken. Een voorbeeld van een normatieve argumentatie is: inkomen verwerven door middel van betaald werk is beter dan inkomen verwerven door middel van een uitkering.

Vervolgens begint de zoektocht naar expliciete en impliciete veronderstellingen die ten grondslag liggen aan het beleidsvoornemen. Een handzame methode hiervoor is wat wel reconstructie (of deconstructie) van de beleidstheorie genoemd wordt.

Reconstructie van de beleidstheorie

De kernelementen van beleid worden gevormd door de beleidsproblemen, de beleidsdoelen en de maatregelen of instrumenten die worden ingezet. Het beleidsprobleem of de beleidsproblemen zijn de reden dat een beleidsvoornemen wordt gemaakt. Hieruit worden meer concrete beleidsdoelen afgeleid, die bereikt moeten worden met nog concretere maatregelen en beleidsinstrumenten.

Deze elementen worden in een beleidsdocument doorgaans aan elkaar verbonden door bepaalde redeneringen. Deze redeneringen of argumentaties maken aannemelijk waarom het beleidsprobleem inderdaad een probleem is, waarom de gekozen beleidsmaatregelen bijdragen aan de beleidsdoelen en waarom hiermee het beleidsprobleem geheel of gedeeltelijk zal worden opgelost. Hierbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen verschillende typen argumentaties die in een beleidsvoornemen gelegd worden:

- Causale argumentaties (oorzaak-gevolg): doordat A gebeurt, gebeurt ook B, of anders geformuleerd: dat B gebeurt, komt door A. Deze argumentaties hebben vaak betrekking op de relaties tussen beleidsprobleem en beleidsdoelen.
- Finale argumentaties (middel-doel): door C in te zetten kunnen we D bewerkstelligen of juist voorkomen. Deze zijn eigenlijk een specifieke vorm van causale argumentaties en hebben vaak betrekking op de relaties tussen de beleidsinstrumenten en de beleidsdoelen.
- Normatieve relaties: we vinden dat het op een bepaalde manier moet. Deze liggen vaak ten grondslag aan de formulering van het beleidsprobleem, maar kunnen ook op de andere onderdelen betrekking hebben (dit wordt geïllustreerd in de linkerkolom op pagina 26).

Het is belangrijk deze argumentaties op te sporen in een beleidstekst. Ze zijn zoals gezegd niet altijd expliciet, maar verborgen aanwezig. Het gaat erom de onderliggende gedachtestructuur bloot te leggen. Dit kan door systematisch te werk te gaan. Leg het beleid uiteen in problemen, doelen en middelen en de relaties daartussen. Spoor vervolgens zoveel mogelijk causale, finale en normatieve argumentaties op bij ieder van deze relaties. Gebruik hiervoor zowel de beleidstekst zelf als andere verzamelde documenten. Let goed op wat niet wordt beschreven, op wat de impliciete veronderstellingen zijn (zie rechterkolom op pagina 27).

Aan het eind van deze stap wordt definitief het onderzoeksterrein afgebakend. Wat gaat wel en wat gaat niet meegenomen worden in het verdere onderzoek en wat zijn de redenen daarvoor? Hierover moet expliciet overeenstemming zijn met de opdrachtgever.

Impliciete veronderstellingen

Verbeterde aansluiting vbo/mavo op het vervolgonderwijs: metaal-snijden heet techniek, textiel-snijden niet. De boommachine wordt als technischer gezien dan de naaimachine. De impliciete veronderstelling is dat techniek dat is wat mannen doen. Technologie wordt volgens de voorstellen in alle sectoren verplicht, dienstverlening maar in één sector. De impliciete veronderstelling is dat dat wat mannen doen ook belangrijker is.

Verkeerde doelen

In principe is het mogelijk dat de doelen van het beleidsvoornemen niet stroken met de algemene doelstelling van het emancipatiebeleid. In dat geval moet het beleidsvoornemen als geheel worden verworpen. Als dit zo is, moet dit in een zo vroeg mogelijk stadium worden opgenomen met de opdrachtgever.

Waar vind je gegevens?

Gegevens kunnen gehaald worden uit algemeen beschikbare bronnen, zoals van het CBS en het SCP, maar vaak zal ook specifiek onderzoek beschikbaar zijn, bijvoorbeeld van het ministerie waarvan het onderzochte beleidsvoornemen is. Van instanties met algemeen beschikbare bronnen is een lijst opgenomen achter in deze publicatie.

Stap 2: Beschrijving van de huidige situatie aan de hand van bestaand statistisch en ander onderzoeksmateriaal

In deze stap wordt de bestaande situatie op het afgebakende onderzoeksterrein beschreven. Het gaat om de volgende vragen die ten aanzien van het onderzoeksterrein gesteld moeten worden:

- Welke verschillen zijn er op het vlak van de organisatie van de arbeidsdeling naar sekse en etniciteit? Het gaat om:
 - Betaalde arbeid
 - Onbetaalde arbeid (zorgverlening, vrijwilligerswerk, huishoudelijk werk, etc.)
- Welke verschillen zijn er op het vlak van de organisatie van het privé-leven naar sekse en etniciteit? Het gaat om:
 - Seksualiteit en voortplanting
 - Leefvormen en relaties met kinderen
- Welke verschillen zijn er op het vlak van de organisatie van het burgerschap naar sekse en etniciteit?
 - Toegang tot openbaar debat en media
 - Zeggenschap
 - Besluitvorming en organisatie (besturen, commissies, e.d.)

En:

- Hoe ziet de verdeling van hulpbronnen naar sekse en etniciteit eruit? Denk aan:
 - Tijd
 - Geld
 - Ruimte
 - Opleiding
 - Kennis
 - Informatie
 - Zeggenschap
- Welke regels over gender (en etniciteit) gelden er? Het gaat om:
 - Formele regels (wetgeving e.d.)
 - Informele regels (sociale normen, attitudes)

Niet alleen statistisch materiaal is belangrijk, maar ook kwalitatief onderzoek. Bovendien is het belangrijk om ook iets te kunnen zeggen over historische ontwikkelingen, waarmee historische gegevens en tijdreeksen interessant worden.

Op dit punt zal een uitgebreide zoekactie moeten plaatsvinden, zodat alles wat er is ook boven tafel gehaald wordt. Het zal vaak blijken dat het aan essentiële gegevens ontbreekt: soms zijn de statistieken of onderzoeksgegevens niet uitgesplitst naar sekse of etniciteit en worden sommige onderwerpen helemaal niet bestreken. Dit betekent een beperking van de analysemogelijkheden. Het aangeven van dit soort beperkingen kan beschouwd worden als een nevenproduct van de EER en hierover dienen in de rapportage aanbevelingen te worden opgenomen.

Stap 3: Beschrijving van de te verwachten trend

In deze stap is het de bedoeling om de toekomstige ontwikkelingen (naar gender) op het beleidsterrein te schetsen bij gelijkblijvend beleid. Dit is om een aantal redenen niet eenvoudig. Ten eerste zal het op onderdelen aan het benodigde basismateriaal ontbreken. Ten tweede moet rekening gehouden worden met bestaand beleid: het is nu eenmaal niet zo dat er helemaal niets gebeurt. En ten derde is geen enkele toekomstvoorspelling 100% zeker. In deze fase kan het goed zijn om deskundigen op het beleidsterrein en op het gebied van vrouwenstudies en etniciteit te raadplegen. Door een combinatie van vastgestelde trends, bestaande prognoses en de mening van deskundigen kan dan een tentatief antwoord gegeven worden op de volgende vragen:

- Hoe zullen de geconstateerde verschillen binnen de organisatie van de arbeidsdeling zich ontwikkelen?
- Hoe zullen de geconstateerde verschillen binnen de organisatie van het privé-leven zich ontwikkelen?
- Hoe zullen de geconstateerde verschillen binnen de organisatie van het burgerschap zich ontwikkelen?
- Hoe zal de verdeling van hulpbronnen zich ontwikkelen?
- Hoe zullen regels over gender en etniciteit zich ontwikkelen?

Stap 4: Analyse van de effecten van het beleidsvoornemen

Het gaat hier om het schatten van de verwachte effecten van het beleidsvoornemen op de structureel ongelijke machtsverhoudingen tussen de seksen. Niet het formele doel van het beleidsvoornemen is onderwerp van de analyse: het gaat erom na te gaan hoe de relevante sekseverhoudingen zullen worden beïnvloed. Hiervoor is kennis van en informatie over de causale verbanden op het desbetreffende beleidsterrein nodig. Veel hangt dus ook af van de kwaliteit van de informatie die gevonden

Schetsen van de verwachte trend

Vaak wordt bij het beschrijven van de te verwachten trend een geconstateerde ontwikkeling doorgerekend. Soms ook wordt met scenario's gewerkt: verschillende mogelijkheden worden doorgerekend. In beide gevallen is het echter noodzakelijk dat op zijn minst de beschrijving van de huidige situatie compleet is en helaas is dat lang niet altijd het geval. Een ander punt is dat wel rekening gehouden dient te worden met bestaand beleid. Het is dus zeker niet eenvoudig om de te verwachten trend te schatten en vaak moet hier ook een slag om de arm gehouden worden.

Het formele doel is geen onderwerp van de EER

Het is voor een EER niet interessant of een beleidsvoornemen slaagt in het doel waarvoor het geschreven is. Een EER kijkt niet of het gebruik van ICT toeneemt, of de belastingen vereenvoudigd worden, of het milieu verbetert. Een EER gaat na of het beleidsvoornemen invloed heeft op de relevante sekseverhoudingen. Een beleidsvoorstel kan dus best succesvol zijn in het bereiken van het formele doel, maar toch negatief scoren op emancipatieaspecten.

is in de stappen 1 tot en met 3. In deze fase kunnen gesprekken met deskundigen op het beleidsterrein en op het gebied van emancipatie een belangrijke bijdrage leveren.

In de beleidsanalyse is al nagegaan om wat voor soort instrumenten het gaat; dit is belangrijke informatie waarmee de sterkte van de effecten kan worden geschat. Het gaat er nu om via logische en onderbouwde redeneringen antwoord te geven op de volgende vragen:

- Heeft het beleidsvoornemen veranderingen tot gevolg in de organisatie van de arbeidsdeling en zo ja, welke dan?
- Heeft het beleidsvoornemen veranderingen tot gevolg in de organisatie van het privé-leven en zo ja, welke dan?
- Heeft het beleidsvoornemen veranderingen tot gevolg in de organisatie van het burgerschap en zo ja, welke dan?
- Heeft het beleidsvoornemen veranderingen tot gevolg in de verdeling van hulpbronnen en zo ja, welke dan?
- Heeft het beleidsvoornemen veranderingen tot gevolg in de regels aangaande gender en etniciteit en zo ja, welke dan?

Voorbeeld van een neutraal beleidsvoorstel

De varkenssector in Nederland kent een aantal problemen, waarvan mest en gebrekkig dierenwelzijn twee belangrijke zijn. In 1998 heeft zich een Denktank over deze materie gebogen en is uiteindelijk gekomen met het voorstel dat bekend staat als de "varkensflats": flats van 6 tot 8 verdiepingen hoog, met diervriendelijke stallen, gesitueerd op industrieterreinen. Dit is het product van creatief denken, waarbij men zeker met vernieuwende ideeën is gekomen. Verder is het voorstel volstrekt sekse-neutraal geschreven: het gaat over "de varkenshouders" en "de consumenten". Men kan het voorbeeld van de varkensflats nu doordenken via de methode van de EER. Voor het concept varkensflats is concentratie van bedrijven noodzakelijk. De benodigde grootschaligheid wordt onder meer bereikt door fusies. Nu blijken uit onderzoek verschillende dingen.

1. In veel boerenbedrijven speelt de vrouw een belangrijke rol. Het blijkt dat bij fusies (bijvoorbeeld tussen broers) de vrouwen vaak uit beeld verdwijnen: zij zijn dan vaak niet meer betrokken bij het bedrijfsbeleid.
2. In veel (kleinere) boerenbedrijven hebben vrouwen een eigen activiteit, zoals het maken van regionale producten of een zorgboerderij. Bij concentratie verdwijnen vaak deze extra activiteiten. Op een varkensflat is iets dergelijks al helemaal niet mogelijk.

Het doorvoeren van het plan voor varkensflats heeft dus gevolgen voor de positie van de boerenvrouwen: zij zullen naar alle waarschijnlijkheid verdwijnen uit de bedrijven. Dit is een onbedoeld effect van voorgestelde beleid en vanuit emancipatie-oogpunt ongunstig.

Stap 5: Weging van de effecten van het beleidsvoornemen

De mate waarin een weging van de effecten mogelijk is, hangt voor een belangrijk deel af van de kwaliteit van de eerdere stappen van de EER. Met name de vraag of er voldoende informatie te vinden was en of het beleidsvoornemen zich heeft geleend voor een goede schatting van de effecten speelt een rol. We gaan er in dit stappenplan van uit dat de vorige stappen voldoende basis hebben opgeleverd voor deze vijfde, belangrijke stap.

Als de vijf vragen in stap 4 negatief zijn beantwoord, dan heeft het beleidsvoornemen geen gevolgen voor de structureel ongelijke machtsverhoudingen tussen de seksen (en etnische groepen), noch in negatieve, noch in positieve zin. Dit geeft direct het antwoord op de hieronder genoemde hoofdvraag.

Als er in stap 4 wel effecten van het beleid zijn geconstateerd, dan worden deze nu gewaardeerd in termen van de eerder genoemde criteria. Daarbij wordt tevens de eerder vastgestelde verwachte trend in de beschouwing meegenomen. De vragen die beantwoord moeten worden zijn de volgende:

- Hebben de in stap 4 geconstateerde veranderingen gevolgen in de richting van gelijkheid of zijn tegenovergestelde effecten waarneembaar?
- Hebben de in stap 4 geconstateerde veranderingen gevolgen in de richting van pluriformiteit of neemt pluriformiteit juist af?
- Hebben de in stap 4 geconstateerde veranderingen gevolgen in de richting van autonomie of neemt autonomie juist af?
- Hebben de in stap 4 geconstateerde veranderingen gevolgen die de mogelijkheid van sociale verantwoordelijkheid en zorg vergroten of zijn juist tegenovergestelde effecten waarneembaar?
- Hoe verhouden deze veranderingen zich tot de verwachte trend?

Op basis hiervan dient de hoofdvraag beantwoord te worden:

- Zullen de structurele machtsverhoudingen naar sekse en etniciteit ten gevolge van het voorgenomen beleid en ten opzichte van de verwachte trend verslechteren, verbeteren of onveranderd blijven?

Momenten van overleg met de opdrachtgever:

- Voorafgaand aan de EER: om de planning vast te stellen en commitment te verkrijgen.
- Bij stap 1: om de geschiedenis van het beleidsvoornemen en het omringend beleid te achterhalen.
- Bij stap 6: om de beleidsalternatieven te formuleren.
- Achteraf: om de rapportage te bespreken en het onderzoeks-traject te evalueren.

Stap 6: Formulering van de beleidsalternatieven

In deze stap wordt gekeken op welke manier negatieve effecten voorkomen kunnen worden en positieve effecten gestimuleerd. Hiervoor is een gedegen kennis van het beleidsterrein noodzakelijk. In de eerste stap van de EER is reeds vastgesteld welke beleidsalternatieven in eerdere fasen van de formulering van het beleidsvoornemen al zijn afgefallen. Het heeft niet altijd zin om deze alternatieven nu nogmaals naar voren te brengen, maar soms zijn ze met de juiste argumentatie wel bruikbaar. Het gaat bij de beleidsalternatieven om grotere of kleinere aanpassingen in het beleid, die al dan niet eerder in het proces genoemd zijn. Op basis van de analyses kan de EER-onderzoeker nagaan wat de oorzaak is van eventuele negatieve effecten en waar ruimte is om positieve effecten te bewerkstelligen. Het formuleren van beleidsalternatieven zal in overleg moeten plaatsvinden met de betrokken beleidsambtenaren, omdat zij de beste inschatting kunnen maken van de haalbaarheid van voorstellen. Het is immers belangrijk dat de beleidsalternatieven een reële kans maken om overgenomen te worden. In deze fase is het noodzakelijk om (nogmaals) met de betrokken beleidsambtenaren te spreken. Dit kost natuurlijk wat tijd en het is belangrijk dat de opdrachtgever hier voor open staat. In een latere fase kan de opdrachtgever hiermee weer tijd besparen en bovendien kwalitatieve vooruitgang boeken.

Bij het formuleren van beleidsalternatieven kunnen de volgende vragen in het achterhoofd gehouden worden:

- Welke aanpassingen in het voorgenomen beleid kunnen gelijkheid bevorderen of op zijn minst voorkomen dat ongelijkheid toeneemt?
- Welke aanpassingen in het voorgenomen beleid kunnen pluriformiteit bevorderen of op zijn minst voorkomen dat pluriformiteit afneemt?
- Welke aanpassingen in het voorgenomen beleid kunnen autonomie bevorderen of op zijn minst voorkomen dat autonomie afneemt?
- Welke aanpassingen in het voorgenomen beleid kunnen de mogelijkheden voor sociale verantwoordelijkheid en zorg bevorderen of op zijn minst voorkomen dat de mogelijkheden afnemen?

Stap 7: Opmaken van de rapportage

Voor de acceptatie van een EER, en dus voor de opvolging van de adviezen daarin, is het van belang dat de wijze van rapporteren aansluit bij de wensen en verwachtingen van de opdrachtgever. Overleg met de opdrachtgever hierover ligt voor de hand. Verder kunnen de volgende aanwijzingen van dienst zijn:

- *Taalgebruik*: 'vertaal' de termen die gebruikelijk zijn in de EER naar termen die gebruikelijk zijn binnen het beleidsterrein. Voeg eventueel een lijst toe met de verklaringen van begrippen in termen van het beleidsterrein. Als blijkt dat termen als 'gender' niet goed liggen, probeer ze dan te voorkomen.
- *Opbouw rapportage*: Begin met een management-samenvatting, waarin de probleemstelling, uitwerking, belangrijkste resultaten en aanbevelingen (beleidsalternatieven) zijn opgenomen. Neem hierin niet alleen de eventuele kritiek op, maar benadruk ook zo mogelijk positieve punten van het beleid. Formuleer ook de aanbevelingen positief. Wijs op eventuele hiaten in de informatievoorziening. Bouw de rapportage vervolgens niet op volgens de stappen van de EER, maar volgens de logica van de overtuiging: probleemstelling, korte beschrijving beleidsvoornemen, effecten van het beleidsvoornemen en weging daarvan aan de hand van de criteria, en ten slotte de aanbevelingen, waaronder de beleidsalternatieven. De onderbouwing (opgedeeld in enkele onderdelen, bijvoorbeeld: overzicht huidige situatie, autonome trend, beleidsanalyse) kan in een bijlage worden opgenomen.
- *Omvang rapportage*: Houd de rapportage zo kort en bondig mogelijk. Voeg informatie die daardoor niet in het hoofdrapport kan worden opgenomen eventueel bij in de vorm van bijlagen.

Bijlage 3 bevat een voorbeeldindeling voor een EER-rapportage.

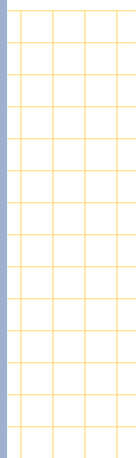

Samenvatting werkwijze

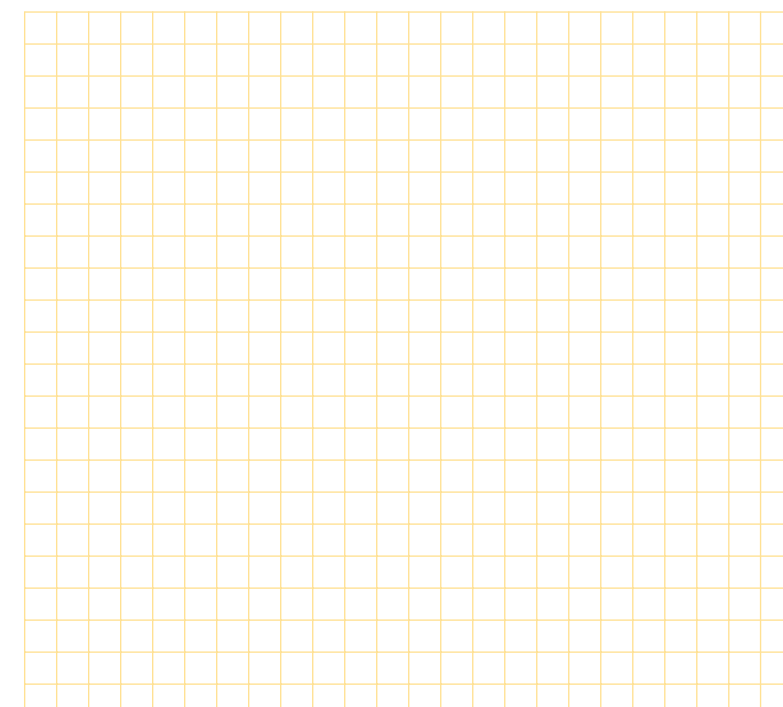
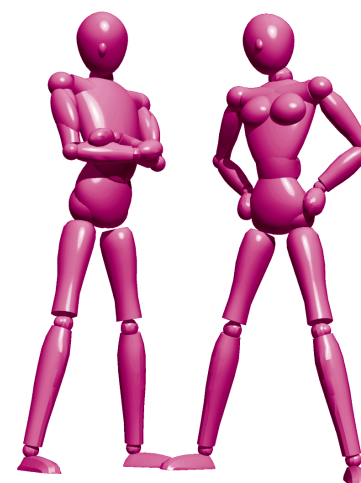
- Begin de EER zo mogelijk op het moment dat de eerste concrete ideeën omtrent een beleidsvoornemen vorm krijgen.
- Betrek voldoende deskundigheid bij het onderzoeksteam.
- Werk actief aan commitment bij de opdrachtgever en bespreek de samenwerking en planning.

Samenvatting stappenplan

- Stap 1.
Analyse beleidsvoornemen en afbakening van het onderzoeksterrein
- Stap 2.
Beschrijving van de huidige situatie aan de hand van statistisch en ander onderzoeksmateriaal
- Stap 3.
Beschrijving van de autonome ontwikkeling (de te verwachten trend als niets wordt gedaan)
- Stap 4.
Analyse van de effecten van het beleidsvoornemen
- Stap 5.
Weging van de effecten van het beleidsvoornemen
- Stap 6.
Formulering van de beleidsalternatieven
- Stap 7.
Opmaken van de rapportage

Bijlagen

Bijlage 1: Tijdschema EER

Week	Beleidsvorming	Contact	EER-onderzoek
?	Eerste ideeën: Opdrachtgever gaat na of EER noodzakelijk is		
?	Globale formulering beleidsvoornemen: Opdrachtgever beslist of EER gehouden wordt	X	Schrijven onderzoeksvoorstel en eerste voorbereidingen
?	Eventueel concretere invulling beleidsvoornemen		
1		X	Stap 1: Analyse van het beleidsvoornemen en afbakening van het onderzoeksterrein
2-3			Stap 2: Beschrijving van de huidige situatie aan de hand van bestaand statistisch en ander onderzoeksmateriaal
4			Stap 3: Beschrijving van de te verwachten trend, raadpleging deskundigen
5			Stap 4: Analyse van de effecten van het beleidsvoornemen, raadpleging deskundigen
5		X	Stap 5: Weging van de effecten van het beleidsvoornemen
6-7	Meedenken over beleidsalternatieven	X	Stap 6: Formulering van de beleidsalternatieven
8			Stap 7: Opmaken van de rapportage
	Aanpassing beleidsvoornemen en komen tot definitief beleidsvoorstel. Verdere afhandeling, waaronder eventueel rapporteren aan Tweede Kamer		

Deze planning gaat uit van full-time weken van een onderzoeker, van een onderzoeksverloop zonder vertraging en van een beleidsvoornemen dat niet buitengewoon ingewikkeld of omvangrijk is. Complexiteit en reikwijdte van een beleidsvoornemen kunnen de noodzakelijke duur van het onderzoek verlengen. De telling van de weken begint pas als de EER daadwerkelijk van start gaat. Vooraf moet voldoende tijd worden genomen om het onderzoek in te plannen.

Bijlage 2: Stappenplan

- Begin de EER zo mogelijk op het moment dat de eerste concrete ideeën omtrent een beleidsvoornemen vorm krijgen.
- Betrek voldoende deskundigheid bij het onderzoeksteam.
- Werk actief aan commitment bij de opdrachtgever en bespreek de samenwerking en planning.

Stap 1: Analyse van het beleidsvoornemen en afbakening van het onderzoeksterrein

Vat het beleidsvoornemen samen door beleidsprobleem, beleidsdoelen en de concrete maatregelen te beschrijven. Bestudeer hiervoor ook andere stukken van die van belang zijn en voer eventueel gesprekken met de desbetreffende beleidsambtenaren. Besteed bij de beschrijving ook aandacht aan de volgende vragen:

- Op wie is het beleid gericht, wordt in de bedoelde categorie burgers een onderscheid gemaakt naar sekse, etniciteit, leeftijd, seksuele voorkeur of andere persoonskenmerken?
- Welke argumenten worden gehanteerd om onderscheid naar deze persoonskenmerken te maken?
- Wordt er eventueel verwezen naar de doelstellingen van het emancipatiebeleid?

Stel van het beleidsvoornemen vast om wat voor soort beleidsinstrumenten of maatregelen het gaat: voorschriften, prikkels of informatieoverdracht. Stel vast of er sprake is van vage formuleringen of beleidsdoelen zonder bijbehorende beleidsinstrumenten of maatregelen.

Zoek expliciete en impliciete veronderstellingen die ten grondslag liggen aan het beleidsvoornemen. Zoek zoveel mogelijk causale, finale en normatieve argumentaties voor de eerder onderscheiden middel-doelrelaties. Baken definitief het onderzoeksterrein af. Hierover moet expliciet overeenstemming zijn met de opdrachtgever.

Stap 2: Beschrijving van de huidige situatie aan de hand van statistisch en ander onderzoeksmateriaal

Beschrijf het beleidsterrein aan de hand van de volgende vragen:

- Welke verschillen zijn er op het vlak van de organisatie van de arbeidsdeling naar sekse en etniciteit? Het gaat om:
 - Betaalde arbeid
 - Onbetaalde arbeid (zorgverlening, vrijwilligerswerk, huishoudelijk werk, etc.)
- Welke verschillen zijn er op het vlak van de organisatie van het privé-leven naar sekse en etniciteit? Het gaat om:
 - Seksualiteit en voortplanting
 - Leefvormen en relaties met kinderen
- Welke verschillen zijn er op het vlak van de organisatie van het burgerschap naar sekse en etniciteit?
 - Toegang tot openbaar debat en media
 - Zeggenschap
 - Besluitvorming en organisatie (besturen, commissies, e.d.)

En:

- Hoe ziet de verdeling van hulpbronnen naar sekse en etniciteit eruit? Denk aan:
 - Tijd
 - Geld
 - Ruimte
 - Opleiding
 - Kennis
 - Informatie
 - Zeggenschap
- Welke regels over gender en etniciteit gelden er? Het gaat om:
 - Formele regels (wetgeving e.d.)
 - Informele regels (sociale normen, attitudes)

Zoek zo mogelijk naar historische gegevens en tijdreeksen. Constater eventuele hiaten in de beschikbare gegevens.

Stap 3: Beschrijving van de autonome ontwikkeling (de te verwachten trend als niets wordt gedaan)

Probeer door een combinatie van vastgestelde trends, bestaande prognoses en de mening van deskundigen de autonome trends vast te stellen. Ga uit van de volgende vragen:

- Hoe zullen de geconstateerde verschillen binnen de organisatie van de arbeidsdeling zich ontwikkelen?
- Hoe zullen de geconstateerde verschillen binnen de organisatie van het privé-leven zich ontwikkelen?
- Hoe zullen de geconstateerde verschillen binnen de organisatie van het burgerschap zich ontwikkelen?
- Hoe zal de verdeling van hulpbronnen zich in deze situatie ontwikkelen?
- Hoe zullen regels over gender en etniciteit zich in deze situatie ontwikkelen?

Stap 4: Analyse van de effecten van het beleidsvoornemen

Maak op basis van de verzamelde informatie en eventueel gesprekken met deskundigen op het beleidsterrein en op het gebied van emancipatie een schatting van de te verwachten effecten.

Ga uit van de volgende vragen:

- Heeft het beleidsvoornemen veranderingen tot gevolg in de organisatie van de arbeidsdeling en zo ja, welke dan?
- Heeft het beleidsvoornemen veranderingen tot gevolg in de organisatie van het privé-leven en zo ja, welke dan?
- Heeft het beleidsvoornemen veranderingen tot gevolg in de organisatie van het burgerschap en zo ja, welke dan?
- Heeft het beleidsvoornemen veranderingen tot gevolg in de verdeling van hulpbronnen en zo ja, welke dan?
- Heeft het beleidsvoornemen veranderingen tot gevolg in de regels aangaande gender en etniciteit en zo ja, welke dan?

Stap 5: Weging van de effecten van het beleidsvoornemen

Als de drie vragen in stap 4 negatief zijn beantwoord, dan geeft dit direct het antwoord op de hieronder genoemde hoofdvraag.

Als er in stap 4 wel effecten van het beleid zijn geconstateerd, dan moeten eerst de volgende vragen beantwoord worden:

- Hebben de in stap 4 geconstateerde veranderingen gevolgen in de richting van gelijkheid of zijn tegenovergestelde effecten waarneembaar?
- Hebben de in stap 4 geconstateerde veranderingen gevolgen in de richting van pluriformiteit of neemt pluriformiteit juist af?
- Hebben de in stap 4 geconstateerde veranderingen gevolgen in de richting van autonomie of neemt autonomie juist af?
- Hebben de in stap 4 geconstateerde veranderingen gevolgen die de mogelijkheid van sociale verantwoordelijkheid en zorg vergroten of zijn juist tegenovergestelde effecten waarneembaar?
- Hoe verhouden deze veranderingen zich tot de verwachte trend?

Op basis hiervan dient de hoofdvraag beantwoord te worden:

- *Zullen de structurele machtsverhoudingen naar sekse en etniciteit ten gevolge van het voorgenomen beleid en ten opzichte van de verwachte trend verslechteren, verbeteren of onveranderd blijven?*

Stap 6: Formulering beleidsalternatieven

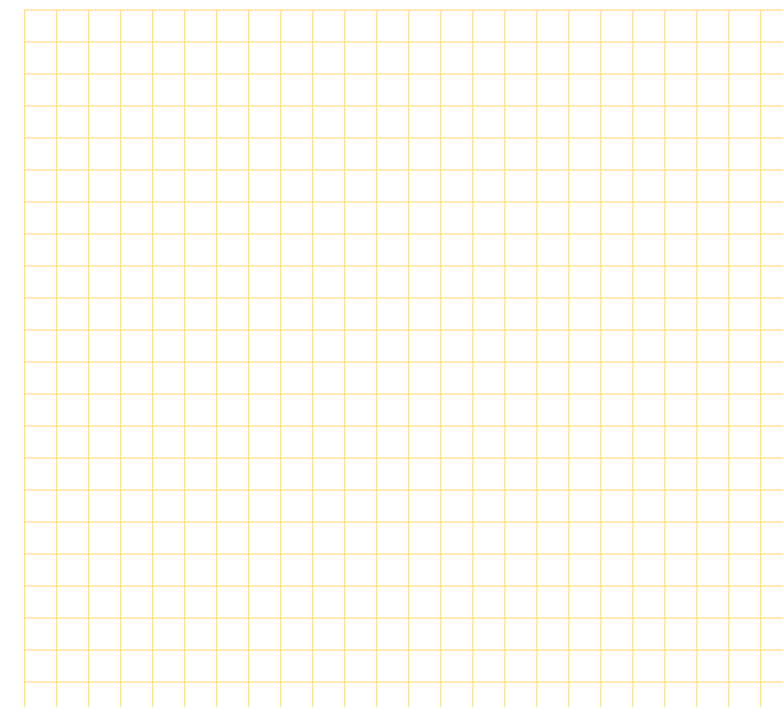
Deze stap vindt plaats in overleg met de betrokken beleidsambtenaren. Maak ook gebruik van de vergaarde kennis omtrent de geschiedenis van het beleidsvoornemen. Ga uit van de volgende vragen:

- Welke aanpassingen in het voorgenomen beleid kunnen de gelijkheid tussen de seksen (en etnische groepen) bevorderen of op zijn minst voorkomen dat ongelijkheid toeneemt?
- Welke aanpassingen in het voorgenomen beleid kunnen pluriformiteit bevorderen of op zijn minst voorkomen dat pluriformiteit afneemt?
- Welke aanpassingen in het voorgenomen beleid kunnen de autonomie van beide seksen (en alle etnische groepen) bevorderen of op zijn minst voorkomen dat de autonomie afneemt?
- Welke aanpassingen in het voorgenomen beleid kunnen de mogelijkheden voor sociale verantwoordelijkheid bevorderen of op zijn minst voorkomen dat de mogelijkheden afnemen?

Stap 7: Opmaken rapportage

De volgende aanwijzingen kunnen van dienst zijn bij het opmaken van de rapportage:

- *Taalgebruik:* 'vertaal' de termen die gebruikelijk zijn in de EER naar termen die gebruikelijk zijn binnen het beleidsterrein. Voeg eventueel een lijst toe met de verklaringen van begrippen in termen van het beleidsterrein. Vermijd termen die niet goed liggen
- *Opbouw rapportage:* Begin met een management-samenvatting, waarin de probleemstelling, uitwerking, belangrijkste resultaten en conclusies/aanbevelingen (beleidsalternatieven) zijn opgenomen. Neem hierin niet alleen de eventuele kritiek op, maar benadruk ook zo mogelijk positieve punten van het beleid. Formuleer ook de aanbevelingen positief. Wijs op eventuele hiaten in de informatievoorziening. Bouw de rapportage vervolgens op volgens de logica van de overtuiging (zie bijlage 3).
- *Omvang rapportage:* Houd de rapportage zo kort en bondig mogelijk. Voeg informatie die daardoor niet in het hoofdrapport kan worden opgenomen eventueel bij in de vorm van bijlagen.

Bijlage 3: Voorbeeldmodel voor rapportage

1. (Management-)samenvatting (circa 3 A4)

1.1. Probleemstelling (max. ½ A4)

Inhoud: de achtergrond van het beleid en de reden waarom een EER is toegepast. De precieze formulering van de probleemstelling.

1.2. Samenvatting van het beleidsvoornemen (max. ½ A4)

Inhoud: het diagram van probleem (of problemen), beleidsdoelen en middelen (beleidsinstrumenten, maatregelen), toegelicht met wat tekst.

1.3. Belangrijkste resultaten (max. 1 A4)

Inhoud: opvallende, belangrijke, positieve en negatieve resultaten, met name gericht op de effecten van het beleid. Kort en bondig samengevat.

1.4. Aanbevelingen (max. 1 A4)

Inhoud: alle aanbevelingen die in het rapport zijn opgenomen.

2. Inleiding en probleemstelling

2.1. Achtergrond en geschiedenis van het beleidsvoornemen

Inhoud: schets van de achtergrond en geschiedenis, eventueel omringend beleid dat van belang is, ook op basis van andere stukken dan de beleidstekst zelf, overzicht van beleidsalternatieven die al zijn afgevallen e.d.

2.2. Afbakening van het onderzoeksterrein

Inhoud: afbakening van wat wel en wat niet wordt meegenomen in het onderzoek (bijv. omringend beleid), aangeven wat eventueel de gevolgen zijn voor de resultaten

2.3. Probleemstelling

Inhoud: precieze formulering van de probleemstelling van het onderzoek

3. De effecten van het beleid vanuit emancipatorisch perspectief

3.1. Beschrijving van het beleidsvoornemen

Inhoud: een korte beschrijving van het beleidsvoornemen in termen van beleidsprobleem, beleidsdoelen en middelen/instrumenten.

3.2. Verwachte effecten van het beleid

Inhoud: een beschrijving van de effecten van het beleid, waarbij de structuren en processen in het achterhoofd worden gehouden.

De beschrijving hoeft hier niet expliciet op in te gaan.

3.3. De gevolgen voor emancipatie

Inhoud: de weging van de effecten van het beleid aan de hand van de criteria en de beantwoording van de hoofdvraag: zullen de structurele machtsverhoudingen naar sekse en etniciteit onder invloed van het voorgenomen beleid verbeteren, verslechteren of gelijk zullen blijven?

4. Aanbevelingen

4.1. Beleidsalternatieven

Inhoud: een beschrijving van de mogelijke beleidsalternatieven, die meer positieve en/of minder negatieve gevolgen hebben vanuit emancipatorisch perspectief dan het oorspronkelijke beleidsvoornemen.

4.2. Overige aanbevelingen

Inhoud: eventuele andere aanbevelingen, zoals bijvoorbeeld het verzamelen van de juiste gegevens, het instellen van commissies en dergelijke.

Bijlage I Onderbouwing van de resultaten

De bestaande situatie op het beleidsterrein

Inhoud: een beschrijving van de situatie op het onderzoeksterrein naar de volgende aspecten: organisatie van de arbeidsdeling, organisatie van het privéleven, organisatie van het burgerschap, de verdeling van hulpbronnen en regels over gender en etniciteit.

De verwachte ontwikkelingen op het beleidsterrein

Inhoud: de verwachte ontwikkelingen op bovengenoemde aspecten als het beleidsvoornemen of een alternatieve vorm van beleid niet zou worden uitgevoerd.

Analyse van het beleidsvoornemen

Inhoud: een samenvatting in de vorm van het diagram en in tekst, plus aanvullende informatie over de aard van de maatregelen/instrumenten en de doelgroep(en) van het beleid. Voor alle relaties in het bovengenoemde diagram worden de gevonden causale, finale en normatieve argumentaties beschreven.

Overige bijlagen

Bijlage 4: Selectie van handige adressen en literatuur

Organisaties op het gebied van onderzoek en ondersteuning

Directie Coördinatie Emancipatiebeleid (DCE)
Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Postbus 90801
2509 LV Den Haag
tel. 070 - 333 47 61
fax 070 - 333 40 49

Nederlands Genootschap voor Vrouwenstudies
Heidelberglaan 2
3584 CS Utrecht
tel. 030 - 253 18 81
fax 030 - 253 12 77
e-mail nqvsecr@fss.uu.nl

Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Contactpersoon: dr. Saskia Keuzenkamp
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
tel. 070 - 340 70 00
fax 070 - 340 70 44
e-mail s.keuzenkamp@scp.nl
<http://www.scp.nl>

Buro voor Ruimtelijke Vormgeving Van Eys
Contactpersoon: ir. H. van Eys
Hoogstedelaan 1
6812 DL Arnhem
tel. 026 - 445 89 79
fax 026 - 445 49 22
e-mail vaney@knoware.nl

Economische Instituut/CIAV
Rijksuniversiteit Utrecht
Contactpersonen: dr. Y.K. Grift, prof. dr. J.J. Schippers
Kromme Nieuwegracht 22
3512 HH Utrecht
tel. 030 - 253 71 00
fax 030 - 253 71 31
e-mail y.grift@econ.uu.nl; j.schippers@econ.uu.nl
<http://www.law.uu.nl/eco>

Mr. R. Holtmaat, onderzoek & advies
Boerhaavelaan 38
2334 ER Leiden
tel. 071 - 572 69 55
fax 071 - 572 69 56
e-mail r.holtmaat@hetnet.nl
<http://www.rikkiholtmaat.nl>

Bureau PP Onderzoek en advies op het gebied van gender en culturele diversiteit
Contactpersoon: dr. P. Pattynama
Weteringschans 61 II
1017 RW Amsterdam
tel. 020 - 423 13 25
fax 020 - 423 13 26
e-mail p.pattynama@hum.uva.nl

Faculteit der Beleidswetenschappen, Politicologie
Katholieke Universiteit Nijmegen
Contactpersoon: dr. M. Verloo
Postbus 9108
6500 HK Nijmegen
tel. 024 - 361 56 34
fax 024 - 361 23 79
e-mail miekeverloo@hotmail.com
<http://www.kun.nl>

FMG, PSCW, Afdeling politicologie
 Universiteit van Amsterdam
 Contactpersoon: dr. M.C.F. Mossink
 Oudezijds Achterburgwal 237
 1012 DL Amsterdam
 tel. 020 - 525 41 02
 fax 020 - 525 20 86 (ovv Mossink Bestuurskunde)
 e-mail mossink@pscw.uva.nl

Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
 Universiteit van Amsterdam
 Contactpersoon: dr. M. van Schendelen
 Nieuwe Prinsengracht 130
 1018 VZ Amsterdam
 tel. 020 - 525 40 47
 fax 020 - 525 40 51
 e-mail m.c.schendelen@frw.uva.nl
 http://www.frw.uva.nl

BMO Onderzoek Advies Projectmanagement
 Contactpersonen: dr. M.J. Meesters, drs. A. Oudejans
 Postbus 6116
 2001 HC Haarlem
 tel. 023 - 531 05 01
 fax 023 - 531 05 26
 e-mail info@bmo.nl
 http://www.bmo.nl

SCO-Kohnstamm Instituut
 Universiteit van Amsterdam
 Contactpersonen: drs. E. van Eck, dr. M. Volman (VU)
 Postbus 94208
 1090 GE Amsterdam
 tel. 020 - 525 12 01
 fax 020 - 525 12 00
 e-mail e.vaneck@fmg.uva.nl
 http://educ.uva.nl/sco

Afdeling Onderwijspedagogiek
 Vrije Universiteit
 Contactpersoon: dr. M.L.L. Volman
 1081 BT Amsterdam
 tel. 020 - 444 89 13
 e-mail mll.volman@psy.vu.nl

Vereniging voor Beleidsonderzoek
 Secretariaat: Varrolaan 100
 Postbus 8138
 3503 RC Utrecht
 tel. 030 - 259 86 88
 fax. 030 - 259 86 00
 e-mail info@beleidsonderzoek.nl
 http://www.beleidsonderzoek.nl

Site voor beleidsonderzoek
 http://www.beleidsonderzoek.pagina.nl

Organisaties op het gebied van data en statistisch materiaal

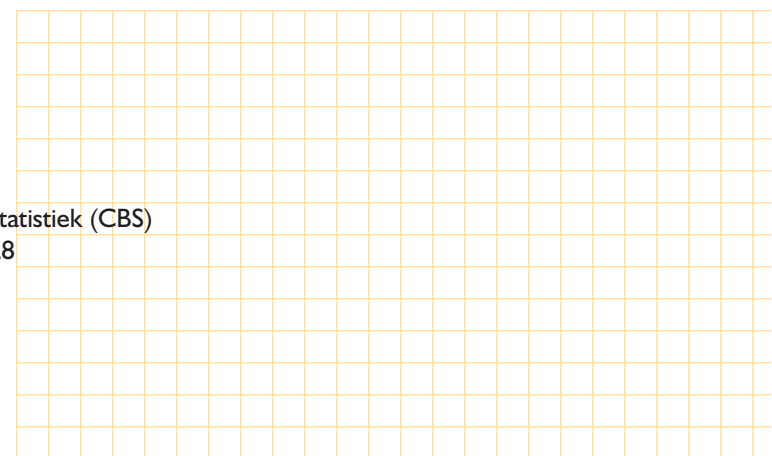
Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV)
 Obioplein 4
 1094 RB Amsterdam
 tel. 020 - 665 13 18
 fax 020 - 665 58 12
 e-mail info@iiav.nl
 http://www.iiav.nl

Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
 Postbus 16164
 2500 BD Den Haag
 tel. 070 - 340 70 00
 fax 070 - 340 70 44
 http://www.scp.nl

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)

Kloosterweg 1
6412 CN Heerlen
tel. 045 - 570 60 00
fax 045 - 572 74 40
e-mail infoservice@cbs.nl
<http://www.cbs.nl>

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)

Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg
tel. 070 - 337 38 00
fax 070 - 387 74 29
e-mail infoservice@cbs.nl
<http://www.cbs.nl>

Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatiediensten (NIWI)

Joan Muyskenweg 25
1096 CJ Amsterdam
tel. 020 - 462 86 00
fax 020 - 665 80 13
<http://www.niwi.nl>

Centraal Planbureau (CPB)

Van Stolkweg 14 Den Haag
tel. 070 - 338 33 80
fax 070- 338 33 50
e-mail info@cpb.nl
<http://www.cpb.nl>

Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI)

Lange Houtstraat 19
2511 CV The Hague
tel. 070 - 356 52 00
fax 070 - 364 71 87
E-mail: info@nidi.nl
<http://www.nidi.nl>

NYFER Forum for Economic Research

Straatweg 25
3621 BG Breukelen
tel. 0346 - 29 16 82
fax 0346 - 29 16 71
e-mail: nyfer@nyfer.nl
<http://www.nyfer.nl>

Site voor beleidsonderzoek
<http://www.beleidsonderzoek.pagina.nl>

Andere expert-organisaties

Clara Wichmann Instituut voor Vrouw en Recht

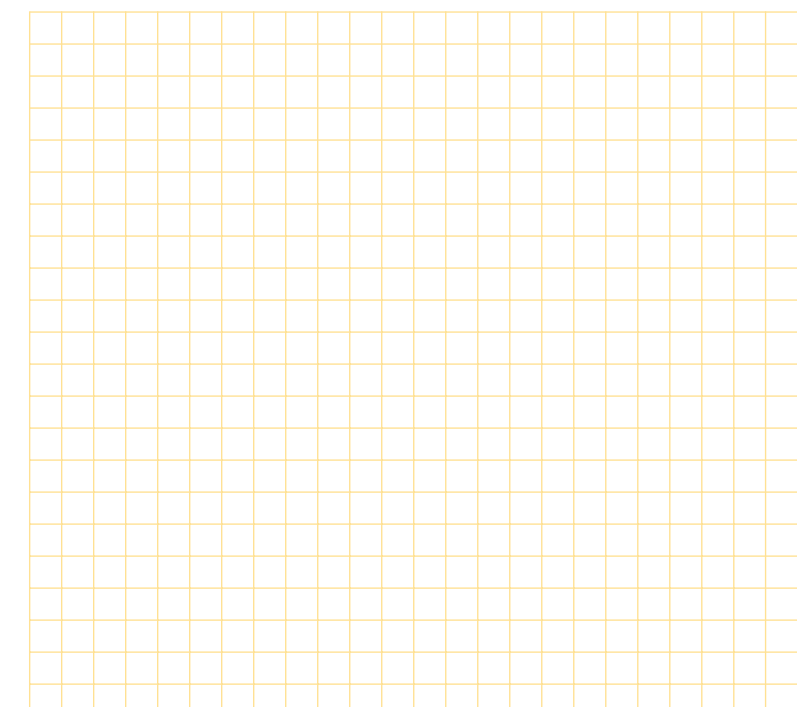
Ambonplein 73
1094 PW Amsterdam
tel. 020 - 668 40 69
fax 020 - 668 43 71
e-mail cwi1@xs4all.nl

E-quality, experts in gender en etniciteit

Postbus 85808
2508 CM Den Haag
tel. 070 - 365 97 77
fax 070 - 346 90 47
e-mail info@e-quality.nl
<http://www.e-quality.nl>

Commissie gelijke behandeling

Postbus 16001
3500 DA Utrecht
tel: 030 - 223 48 00
fax: 030 - 223 48 48
e-mail cgb@support.nl
<http://www.cgb.nl>

Selectie van relevante literatuur

Algemene onderzoeksgegevens

- Delft, M.L.E. van
Sociale Atlas van de vrouw: Deel 1 Gezondheid en hulpverlening, seksualiteit en (seksueel) geweld, SCP, Rijswijk, 1991.
- Fouarge, D., M. Kerkhofs, M. de Voogd, J.P. Vosse en Ch. de Wolff
Tendrapport Aanbod van arbeid 1999, OSA, Tilburg, 1999.
- Gort, A. (red.)
Jaarboek Emancipatie '00. Door het glazen plafond? Elsevier Bedrijfsinformatie bv, Den Haag, 2000.
- Hooghiemstra, B.T.J. en M. Niphuis-Nell
Sociale Atlas van de vrouw: Deel 2 Arbeid, inkomen en faciliteiten om werken en de zorg voor kinderen te combineren, SCP, Rijswijk, 1993.
- Hooghiemstra, B.T.J. en M. Niphuis-Nell
Sociale Atlas van de vrouw: Deel 3 Allochtone vrouwen, SCP, Rijswijk, 1995.
- Keuzenkamp, S. en K. Oudhof
Emancipatiemonitor 2000, SCP, Den Haag, 2000
- Niphuis-Nell, M. (red.)
Sociale Atlas van de vrouw: Deel 4 Veranderingen in de primaire leefstijl, SCP, Rijswijk, 1997.
- Sociaal en Cultureel Planbureau
Sociaal en Cultureel Rapport 1998: 25 jaar sociale veranderingen, SCP, Rijswijk, 1998.
- Sociaal en Cultureel Planbureau
Sociaal en Cultureel Rapport 2000: Nederland in Europa, SCP, Den Haag, 2000.

- Vries, A. de, en I. Babbé (red.)
Jaarboek Emancipatie '99. Wie zorgt in de 21e eeuw? Elsevier Bedrijfsinformatie bv, Den Haag, 1999.

Over de EER en aanverwante zaken

- Graaf, van de H., M. Mossink, J. Gröflin
Van de eer geleerd, een evaluatie van emancipatie-effectrapportage.
Werkdocument 110. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid,
Directie Coördinatie Emancipatiebeleid, Den Haag, 1999.
Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid,
Ongezien onderscheid naar sekse. Eindadvies van de projectgroep doorbreking van beeldvorming in termen van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Den Haag, 1996.
- Steenbeek, D.A.,
Ex ante evaluatie-toetsen bij de rijksoverheid. Ministerie van Justitie,
Den Haag, 1997.
- Verloof, M. en C. Roggeband
Emancipatie effectrapportage: theoretisch kader, methodiek en voorbeeld-rapportages. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid,
Den Haag, 1994.
- VNG
Emancipatie-effectrapportage door gemeenten: Model en praktijkvoorbeelden.
Den Haag, 1998.

Eerder uitgevoerde EER's

- Dierx, J.R., Y.K. Grift, J.J. Schippers
Emancipatie-effectrapportage Verkenning belastingstelsel van de 21^e eeuw,
Universiteit van Utrecht, 1999.
- Eck, E. van, M. Volman, m.m.v. E. de Bruijn
Emancipatie effect rapportage over de notitie 'Bekostigingsmodel beroepsonderwijs 2000', SCO-Kohnstamm Instituut, Amsterdam, 1997.
- Eys, H. van, en Y.K. Grift
Emancipatie-aspecten van de Nota Wonen. Arbeid, zorg en wonen,

- Universiteit van Utrecht, 2000.
- Keuzenkamp, S.
Emancipatie-effectrapportage herijking van de landinrichting,
Katholieke Universiteit Nijmegen, 1997
- Laemers, M. en Th. Miltenburg
Moeders en de eer van het vaderschap. Emancipatie-effectrapportage Wetsvoorstel herziening van het afstammingsrecht alsmede van de regeling van adoptie, ITS,
Nijmegen.
- Leijenaar, M. en M. Verloo
Emancipatie-effectrapportage op het voorstel voor een gemengd kiesstelsel,
KUN, Nijmegen, 1996.
- Ministerie van OCenW
Emancipatie Effect Rapportage Maatregelen ontwerp-HOOP 1996, opgenomen in
HOOP 1996.
- Nelissen, J.H.M. e.a., *Aanvullende pensioenen: toekomstige uitkeringen en Emancipatie-Effect-Rapportage*, Elsevier, Den Haag, 2000.
- Verloo, M. en C. Roggeband
Onderwijsemancipatie en de VBO/MAVO-voorstellen. Samenvatting is bijgevoegd als bijlage bij Beleidsreactie op het advies "Recht doen aan verscheidenheid", p.57-63, 14 februari 1995, Kamerstukken II 1994/95, 23 900, hfdst. VIII, nr.75.
- Volman, M. en E. van Eck
Laten we vooral op de dingen vooruit lopen. Een gender perspectief op de versnelde invoering van ICT in het onderwijs, SCO-Kohnstamm Instituut, 1997.

Overige literatuur

- Bussemaker, J. (red.)
Struikelblokken en verbindingswegen. Nieuwe oriëntaties voor het emancipatie-beleid, VUGA, Den Haag, 1996.
- Keuzenkamp, S. en A. Teunissen
Emancipatie ten halve geregeld. Continuïteit en inenging van het emancipatie-beleid, Ministerie van SZW, Den Haag, 1990.
- Ministerie van SZW, *Emancipatie in beleid: Handleiding Mainstreaming*,
Ministerie van SZW, Den Haag, 2000.
- S.L. Sevenhuijsen
De plaats van zorg, over de relevantie van zorgethiek voor sociaal beleid,
oratie, Universiteit Utrecht, Utrecht, 2000.